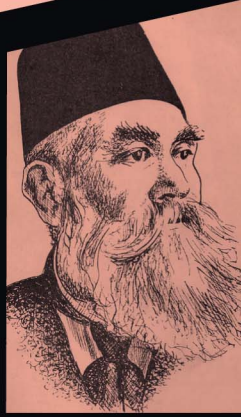

Ahmet Mithat Efendi

BEN NEYİM?

Hikmet-i Maddiyye Müdafaa
(Materyalizme Reddiye)

DERGÂH

BEN NEYİM?
Hikmet-i Maddiyeye Müdafa
(Materyalizme Reddiye)
Ahmet Mithat Efendi

Ben Neyim?'in yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 583

Sertifika No: 14420

Çağdaş İslâm Düşüncesi: 29

Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri: 14

ISBN: 978-975-995-519-9

1. Baskı: Temmuz 2014

2. Baskı: Mayıs 2016

Dizi Editörü: Fazıl Gökçek

Dizi Kapak Tasarımı: Işıl Döneray

Kapak Uygulama: Ercan Patlak

Sayfa Düzeni: Ayten Balaç

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad

Tel: [212] 422 79 29

Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak Basım Yeri: Elma Basım Yayın ve

İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Tel: [212] 697 30 30

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel: [212] 445 00 04

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım

Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat

Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21

Cağaloğlu / İstanbul

Ahmet Mithat Efendi

BEN NEYİM?
Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa
(Materyalizme Reddiye)

Hazırlayan
Nurettin Gemici

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. Altan İş Merkezi No: 3/20 34122 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79-80 Fax: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

SUNUŞ

Bütün bir Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini ve hatta Meşrutiyet devrinin de ilk yıllarını eserleriyle dolduran Ahmet Mithat Efendi'nin birden çok sıfatı var: Gazeteci, hikâye ve roman yazarı, tarihçi, ilahiyatçı, felsefeci... O, bütün bu alanlarda ciltler dolusu eseri bulunan, edebiyattan coğrafyaya, müzikten dinler tarihine hemen her konuda kalem oynatmış ve okuyucularını her alandan haberdar etmek isteyen bir gazeteci, bir ansiklopedist. *Devir, Bedir, Dağarcık, Kırkambar* gibi kısa ömürlü ilk denemelerden sonra *Tercüman-ı Hakikat*'le sürdürdüğü gazeteciliğiyle matbuat hayatımızın ilk akla gelen kurucularından biri. O aynı zamanda gazeteyi bir okul gibi çalıştırmış, birçok genç gazeteci ve yazarın yetişmesini sağlamış bir eğitmen. Gazete ve kitaplardan tanıdığı Fransız kültürünün Batı geleneğiyle bağını gören ve aynı şeyi Türk hikâyesine de uygulamak isteyen, geleneği inkâr etmemek gerektiğine inanan bir yenilikçi. Çağının bilim ve teknik alanındaki gelişmelerine kayıtsız kalmamış, bu gelişmelere ayak uydurmanın ancak eğitimle mümkün olacağını daha gençlik yıllarında anlamış, öyle ki bu anlayışla Rodos'ta sürgündeyken bile Medrese-i Süleymaniye adıyla bir eğitim kurumu kurarak mahkûmlara eğitim vermiş bir öğretmen. Toplumun bütün kesimlerine hitap etmek isteyen Ahmet Mithat, çocuklar için ilköğretim okuma kitabından (*Hace-i Evvel*) kadınlar için süslenme kitabına (*Kadınlarda Tezyid-i Cema*) kadar akla gelebilecek her alanda yazmıştır. O, bu faaliyetleriyle ve özellikle de hikâye ve romanlarıyla yaşadığı dönemde geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine mazhar olmuş, çoğunlukla saygı görmüş, bu ilgi ve itibarın tadını çıkarmış fakat suistimal etmemiş, kendini tekrar etmeyerek hep yenilikler denemiş bir popüler yazardır. 1870'li yıllardan itibaren matbuattaki hemen bütün kalem münakaşalarının içinde yer almış, bunların bazılarını bizzat kendisi başlatmış, bu tartışmalarda bazen hırpalandığı da olmuş, fakat çoğunlukla görüşlerine değer verilen bir çeşit hakem gibi kabul edilmiştir.

Batı kültürünü daha geniş olarak tanıyan sonraki nesiller, Ahmet Mithat

Efendi'nin eksikliklerini görmekte gecikmemişler, Servet-i Fünuncularla birlikte başlayan ona yönelik biraz küçümseyici tavır sonraki yıllarda artmış, Meşrutiyet'ten sonra adından söz edilmez olmuştur. Bu pek de haklı bir davranış değildir. Ahmet Mithat kendisinin bir yol açıcı olduğunun farkındadır. Başlattığı yeniliklerin pek çoğunun gelecekte gerçekleşeceğine inanmakla birlikte, yetiştirmeye çalıştığı kişileri denetimi altında tutmaya çalışması dikkati çeker. Bu, dönemin ciddi bir rahatsızlık uyandıran sansürüne karşı bir koruma mıdır, yoksa basındaki kendi mutlak otoritesini hissettirmek amacından mı kaynaklanır? Ne olursa olsun, devir çok çabuk değişmiş, hele ölümünden sonra Ahmet Mithat'ı hocası sayan Hüseyin Rahmi'den başka onu anan ve dönemindeki işlevinin önemini vurgulayan kalmamış gibidir. Bu tutum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Ahmet Mithat Efendi, 1912'deki ölümünden sonra pek hatırlanmamıştır. Cumhuriyet döneminin tamamında ve günümüzde ders kitaplarında ve edebiyat tarihlerinde ona ayrılan yer, verdiği eserlerle kıyaslandığında son derece yetersizdir.

Bir roman yazarı olarak Ahmet Mithat Efendi'ye kendisinden nispeten ayrıntılı olarak söz eden bazı çalışmalarda bile daha çok bir dönem için önemli sayılabilecek eserler yazmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda önemini yitirmiş bir yazar olarak yer verilmiştir. Söz gelişi *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde kendisine çok geniş bir yer ayıran Ahmet Hamdi Tanpınar bile onu "Namık Kemal'in yanı başında" değerlendirmiştir. Dolayısıyla iki romanıyla farklı bir çizginin temsilcisi olan Namık Kemal'i, onlarca romanı bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin önüne koymakta beis görmemiştir. Tanpınar'a bu noktada, çok eser vermiş olmayı bir değer ölçütü saymadığı için hak verilebilir; Şinasi'yi esas alır, Şinasi'nin yanında Namık Kemal, Namık Kemal'in yanında da Ahmet Mithat'ı görür. Gerçekten de Şinasi'nin açtığı yol âdeta ikiye ayrılarak Namık Kemal'in ve Ahmet Mithat'ın öncülüklerinde devam etmiştir. Her ikisi de etkilerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir. Şinasi, Ahmet Mithat, Halide Edib, Ömer Seyfettin olarak devam ederken, Namık Kemal'in etkisi de Servet-i Fünunculardan itibaren Cumhuriyet dönemine kadar ulaşır. Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'ye ilişkin çok özgün dikkatleri de olmakla birlikte, zaman zaman ona haksızlık ettiği veya gerçek değerini vermekte cimri davrandığı görülür.

Diğer edebiyat tarihlerimizde veya romana dair incelemelerde ise daha çok eserlerinin özetleri verilmiş, bunların ele aldıkları konular bakımından önemlerine değinilmiş, fakat bu eserler hikâye ve roman sanatı bakımından üzerinde durulmaya değer görülmemiştir.

Ahmet Mithat'ın eserleriyle ortaya çıkmasını isteyen ve bu amaçla, bir dizi mezuniyet tezi veren, bir doktora tezi idare eden Mehmet Kaplan olmuştur. Ne yazık ki mezuniyet tezlerinin bir kısmının tamamlanamaması, tamamlanmış olanların da basılamaması bu projeyi geciktirmiştir.

Ahmet Mithat'ın birkaç eserinin münferit yayınevleri tarafından basılmasından sonra bütün eserlerinin neşri TDK tarafından başlatılmışsa da henüz romanları bile tamamlanamamıştır. "Letaif-i Rivayat" serisindeki kitapların toplu olarak neşri (Çağrı Yayınları, 2001) ve TDK'nın söz konusu yayınından sonra bu eserler çeşitli yayınevleri tarafından da basılmaya başlanmıştır. Böylece Ahmet Mithat Efendi'nin romanları son on beş yirmi yıldır tıpkı bu eserlerin kaleme alındığı yıllardaki gibi yeniden okuyucu ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Bugün bütün romanları birçok yayınevi tarafından basılıyor ve bunların birçoğunun üst üste yeni basımları yapılıyor.

Bunun yanı sıra son yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin çeşitli alanlardaki diğer eserleri de yayınlanmaya başlandı. Fakat bu yayınların dağınık ve bir kısmının da ehil olmayan kişiler tarafından yapıldığı bir gerçektir. Sadeleştirme adı altında yapılan birtakım yayınların ise çoğunlukla ticari kaygıların ürünü olduğunu ve yazarın okuyucuyla gerçek anlamda buluşmasına hizmet etmediğini belirtmek gerekir. Bir kısmının kimin kalemıyla sadeleştirildiği bile belirtilmeyen sorumsuzca yapılmış yayınların Ahmet Mithat'ın gerçek kimliğiyle tanınmasını sağlayamayacağı açıktır.

1970'li yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinden bazılarını Mehmet Kaplan Bey yayınlamamızı istemişti. Epey gecikmeli olarak arzusunu daha geniş bir çerçevede yerine getiriyor ve kendisini rahmetle anıyoruz. Her zaman bize desteği ile yanımızda olan, yardımcı olan İnci Enginün'e ve meşakkatli bir işi yüklenen Fazıl Gökçek'e teşekkür ederiz.

Yayınevimiz Ahmet Mithat Efendi'nin bütün eserlerini bir külliyat hâlinde yayınlamaya karar vermiş bulunmaktadır. Bu külliyatta *Hace-i Evvel*'den *Niza-ı İlm ü Din*'e, *Karı Koca Masalı*'ndan *Peder Olmak Sanatı*'na, *Avrupa'da Bir Cevelan*'dan *Üss-i İnkılap*'a kadar yazarın kaleminden çıkmış bütün kitaplar yer alacaktır.

Metinlerin neşrinde eserlerin orijinal diline bağlı kalınmış, ancak bu metinleri anlamakta zorluk yaşayan okuyucular için sayfa altında kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu noktada çok aşırıya gidilmemiş, cümlelerin anlaşılabilirliğinin varsayıldığı durumlarda kelimelerin açıklanmasına lüzum görülmemiştir. Tabii bu "anlaşılma" hususu izafidir; bu yüzden ortalama

bir üniversite öğrencisinin kelime dağarcığı göz önünde bulundurularak hareket edilmeye çalışılmıştır. Kelimelerin anlamları verilirken metnin içinde kazandığı anlama dikkat edilmiş, bütün sözlük anlamlarının verilmesine gerek görülmemiştir. Ayrıca aynı kelime her geçtiği yerde açıklanmamış, ancak okuyucunun kelimeyle ilk kez karşılaştığı sayfadan uzaklaştığında kelimenin anlamı yeniden verilmiştir. Bu uzaklaşma aralığı ise aşağı yukarı sekiz on sayfa civarında düşünülmüştür.

Osmanlıca metinlerin yeni alfabeyle aktarılmasında Türkiye’de yerleşmiş bir imla ne yazık ki yoktur. Bu hususta bir birlik sağlamak amacıyla bu külliyat neşrinde Türk Dil Kurumu’nun *Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır. Günümüzde yaşayan veya Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde bulunan kelimeler için bu kılavuza uyulmuştur. Diğer kelimelerin yazımında ise okuyucunun kelimeyi doğru okuyabilmesi, kelimenin başka kelimelerle karıştırılmasının önüne geçilmesi gibi –esasında çok da somut olmayan– ölçüler tayin edilmeye ve bunlara uyulmaya çalışılmıştır. Kelimeleri mümkün oldukça uzatma, inceltme veya kesme işaretlerine başvurmaksızın yazılması amaçlanmış, böylece güncel, başka deyişle günümüz Türkçesinin imlasına uygun metinler oluşturulmak istenmiştir. İnceltme ve uzatma işaretleri kelimelerin doğru telaffuzu için gerekli olduğu durumlarda (kâtip, mükâfat vb.) veya başka bir kelimeyle karıştırılma ihtimali bulunduğu (hala/hâlâ vb.) kullanılmıştır. Eski yazıdaki “ayn” harfi de kelimenin başka bir kelimeyle karışmasının veya doğru telaffuzu sağlamanın gerektiği durumlarda (‘) işareti ile (istib’ad, ta’zib vb.) gösterilmiştir.

Metinler yeni yazıya aktarılırken Batı dillerine ait özel isimler orijinal imlalarıyla yazılmıştır. Ancak Napolyon vb. kişi adları ile birçok şehir adında ise Türkçedeki yerleşik imlaya uyulmuştur.

Bu külliyat yayınının önemli bir özelliği de, romanlar da dahil olmak üzere, her cildin sonunda bir indekse yer verilmiş olmasıdır. Bu indeksin bu eserler üzerinde çalışacak araştırmacılara yararlı olacağını düşünüyoruz.

Son yıllarda yeniden edebiyat kamuoyunun gündemine giren, eserleri üzerinde yeni çalışmalar yapılan ve âdeta bir çeşit yeniden doğuş yaşayan Ahmet Mithat Efendi’nin, bu külliyat yayınıyla daha geniş bir araştırıcı ve okuyucu kesiminin ilgisine mazhar olacağını umuyoruz. Ahmet Mithat Efendi bu ilgiyi hak eden bir yazardır.

İçindekiler

Ben Neyim? Hakkında, 11

Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa, 13

Dizin, 61

BEN NEYİM? HAKKINDA

Ahmet Mithat Efendi, *Ben Neyim?* adlı eserinden önce hikmet bağlamında başka felsefi eserler ve makaleler de kaleme almıştır. Bu eserin en önemli yönü, Osmanlı'da materyalizme karşı ilk ciddi eleştirel eserlerden biri olmasıdır. Sahasında ilk eserlerden olmasının yanı sıra sosyalist hareketler Osmanlı topraklarına girmezden çok önce apolojik bir eser olarak yazılmıştır. Bu kitabı ilginç kılan bir diğer özellik de, materyalizm içeren görüşleri sebebiyle Rodos'a sürgüne giden Ahmet Mithat Efendi'nin İstanbul'a dönüşünden sonra materyalizme karşı takındığı yeni tavidir.¹ Onun savunduğu veya bilmeden propagandasını yaptığı görüşlerden rücu ederek karşı cepheye yer alması, üzerinde durulması gereken başka bir husustur.

Ahmet Mithat'ın başlangıçtaki materyalist fikirlere ilgi ve eğilimi birkaç yazısına münhasırdır. Daha sonra kaleme aldığı eserlerde bu konuda muhalif kalmış, İslâm inanç ve öğretilerine bağlı kalmıştır. O, materyalist fikirleri red bağlamında 1874'te Amerikalı W.J. Draper'in *Conflict Between Religion and Sciens* başlıklı kitabını Fransızcasından Osmanlıcaya çevirir ve eseri *Niza-ı İlm ü Din* (Din ve Bilim Çatışması) adıyla eleştirileriyle birlikte neşreder. Ahmet Mithat Efendi, Draper'in ağırlıklı olarak Katolikliğe karşı eleştirel olarak kaleme aldığı eserindeki İslâm'a yönelik haksız ve yersiz itham ve görüşleri tek tek ele alıp cevaplandırır. Ernest Renan gibi düşünürlerin İslâm'ın

¹ Nurettin Gemici, "İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal ve Muasır Tarihçilerle Arasındaki Tarihî Hakikatler ve Mütalaalar Hakkındaki Farklı Yaklaşımlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2008/177 Kasım-Aralık, s. 65-86.

ilmî düşünceye hayat hakkı tanımadığı ve gelişmesine engel olduğu fikrini şiddetle reddeder.

Din-i İslâm'ın uluma muhalefeti şöyle dursun, ulum-i riyaziye ve tabiiye vesairenden istintaç olunacak hikmet-i hakikiye din-i İslâm'ın dahi esas-ı metinesinin üssü olduğunu bedaheten gördüğümüz cihetle, işte bu gördüğümüzü göstermek için dahi, Draper'den intikad eylemekteyiz.²

Bu eserden önce kaleme aldığı ve *Ben Neyim?* de de bahsettiği *Müdafa* isimli kitabı ve aynı yılların ürünü olan *İstibşar ve Beşair* veya *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* adlı eserlerini de unutmamak gerekir.

Yukarıda da belirtildiği üzere *Ben Neyim?* Osmanlı'ya materyalizmin girişinden çok önce Batılı filozofların Fransızca kaleme aldıkları yazılardan yola çıkarak cevap mahiyetinde kaleme alınmış ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde hikmet maddelerinden bahsedilen sütunlarda tefrika edilmiştir. O dönemlerde yeni revaç bulmakta olan materyalist felsefeye karşı yazılmış ilk apolojik eserlerden birisidir. Türkiye'ye materyalizmin girişi ve etkileri konusunda hayli çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için ansiklopedilerin materyalizm maddelerine bakılırsa pek çok kaynağa ulaşılabilir. Küçük boy olarak 124 sayfa tutan bu eser Ahmed Mithat Efendi'nin inanç bağlamında geldiği çizgiyi göstermesi bakımından önemli olduğu kadar Türkiye'de erken dönemde kaleme alınmış materyalizm karşıtı bir eser olması bakımından da önemlidir. Metinde geçen izaha muhtaç bazı kelime ve kavramlar dipnot olarak ilave edilmiştir.

Elinizdeki bu eser Ahmet Mithat Efendi'nin felsefi birikimini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar o günün Türkiye'si'ndeki aydınların Batı'daki ilmî, felsefi ve edebî tartışma konularına katılım konusunda geri kalmadıklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

NURETTİN GEMİCİ

² Ahmed Mithat Efendi, *Nizâ-ı İlm ü Din*, II, İstanbul, 1313/1897-8, s. 237-238

BEN NEYİM? HİKMET-İ MADDİYEYE¹ MÜDAFAA

Malumdur ki Avrupa’da “Maddiyun”² denilen bir hikmet-i garibe³ erbabı gittikçe çoğalıyor. Hikmetteki garabet, intâc⁴ eylediği semerât⁵ hakkında da enzar-ı istigrabı⁶ celp ediyor. Zira bu hikmet tabiiyatı da maneviyatı da ale’l-ımıya⁷ reddedivererek sırf maddiyet-ten ibaret bulunan mahiyetini malumat-ı nakısa ve kasıra⁸ erbabına ve hele cühelaya⁹ kolayca öğrettiğinden onu kabul edenler pek kolay çoğalıyorsa da netice-i hâlde insanlığı o ünvandan beklenen feza-ilden¹⁰ bi’t-tecrit¹¹ âdetâ behimiyet¹² menzilesine indirmesiyle erbabını kâffe-i alâyık-ı beşeriyeden¹³ mücerret¹⁴ ve bütün mükevvenat¹⁵ aleyhine ve hatta kendi nefesine bile düşman bir canı edip bırakıyor.

Evet! Kâffe-i alâyık-ı beşeriyeden mücerret! Zira analık, babalık, evlatlık, kardeşlik gibi alâyıkı o kudsiyet-i kadimesinden¹⁶ ıskat¹⁷ eyledikten maada izdivacı safderunane¹⁸ bir esaret hükmüne koyarak men ile ve münasebet-i rical ve nisvanı¹⁹ da vuhuşun ve tuyurun²⁰

¹ hikmet-i maddiye: materyalist düşünce; materyalizm

² maddiyun: materyalistler

³ hikmet-i garibe: tuhaf düşünce

⁴ intâc (eyle-): meydana getirmek

⁵ semerât: sonuçlar; ürünler

⁶ enzar-ı istigrab: şaşkın bakışlar

⁷ ale’l-ımıya: körü körüne

⁸ malumat-ı nakısa ve kasıra: eksik ve yetersiz bilgi

⁹ cühela: cahiller

¹⁰ fezâil: faziletler; erdemler

¹¹ bi’t-tecrit: ayırarak; soyutlayarak

¹² behimiyet: hayvanlık

¹³ kâffe-i alâyık-ı beşeriye: bütün beşeri ilişkiler

¹⁴ mücerret: arınmış; uzaklaşmış

¹⁵ mükevvenat: varlıklar; yaratılmışlar

¹⁶ kudsiyet-i kadime: eski kutsallık

¹⁷ ıskat (eyle-): düşürmek

¹⁸ safderunane: akılsızca

¹⁹ münasebet-i rical ve nisvan: kadın erkek ilişkisi

²⁰ vuhuş ve tuyur: vahşi hayvanlar ve kuşlar

münasebat-ı hayvaniyesi suretine ifrağla²¹ validiyet²² ve mevludiye-ti²³ ve binaenaleyh uhuvvet²⁴ ve sair gûne²⁵ karabeti²⁶ hükmen dahi ortadan kaldırıyor. Bu halin taammümü²⁷ lazım gelse maazallahu Taalâ heyet-i içtimaiye-i beşeriye²⁸ bir köpek sürüsüne dönecek!

Evet! Bütün mükevvenata²⁹ ve hatta kendi nefesine bile düşman bir canı! Zira insanlar arasında analık, babalık, evlatlık, kardeşlik gibi alâyk ve münasebat-ı tabiiye³⁰ kalmadıktan sonra dostluk, hemşehrilik hem-nev'lik³¹ gibi münasebat-ı insaniye ve medeniye mi kalır ki nev-i beşer³² yekdiğerinin hukuk-ı maddiye ve maneviyesine riayet eylesin de devair-i içtimaiye-i medeniyede³³ intizam ve inzibat kalsın! Onun için bu hikmet-i acibenin³⁴ çoğaldığı yerlerde cinayetler çoğalıyor. İntiharlar da çoğalıyor ki işte kendi nefslerine adavet³⁵ ve hiyanet demek dahi budur.

“Hikmet” namını bile çok göreceğimiz bu acibenin³⁶ malumat-ı nakısa ve kasıra erbabı beyninde³⁷ suhulet³⁸ ve sürat-i intişarına³⁹ sebep tabiiyatı da maneviyatı da ale'l-ımıya reddedivermeleri yalnız maddiyatı ele almaları kaziyesi⁴⁰ olduğunu söyledik. Bunu biraz izah etmeliyiz:

Acibe-i mezkûrenin⁴¹ peyda⁴² ve şayi olduğu yerlerde “maneviyat” denilen şeyi ne hale koymuş oldukları karilerimize⁴³ malumdur. Zira Müdafaa namıyla yazmış olduğumuz üç cildimiz ve sair birçok âsâr-ı hikemiyemiz⁴⁴ bu bapta karilerimize malumat-ı kâfiye

²¹ ifrağ (et-): ulaştırmak; benzetmek

²² vâliyyet: doğurma

²³ mevludiyyet: doğurulma

²⁴ uhuvvet: kardeşlik

²⁵ gûne: türlü

²⁶ karabet: yakınlık

²⁷ taammüm: yayılma

²⁸ heyet-i içtimaiye-i beşeriye: insanlık

²⁹ mükevvenat: varlıklar

³⁰ münasebat-ı tabiiye: doğal ilişkiler

³¹ hem-nev': türdeş

³² nev-i beşer: insanoğlu

³³ devair-i içtimaiye-i medeniye: medeni toplumlar dairesi

³⁴ hikmet-i acibe: tuhaf düşünce

³⁵ adavet: düşmanlık

³⁶ acibe: tuhaflık

³⁷ beyn: ara

³⁸ suhulet ve sürat-i intişar: kolay ve hızlı yayılma

³⁹ intişar: yayılma

⁴⁰ kaziye: konu

⁴¹ acibe-i mezkûre: adı geçen tuhaflık; ilginç durum

⁴² peyda (ol-): ortaya çıkmak

⁴³ kari: okuyucu

⁴⁴ âsâr-ı hikemiye: felsefi eserleri

ita etmişlerdir. Bu halde daha ziyade tatvilata⁴⁵ hacet kalmaksızın anlaşılabilir ki maneviyatın o türlüünü reddedivermekte hiç bir külfet yoktur. Nasıl ki hiç bir kimse böyle bir külfeti görememektedir de! Vakia bir de maneviyat-ı sahiha⁴⁶ vardır ki onu ne alel-ımya ne de bi'l-yakaza⁴⁷ redde imkân yoktur. Ama bu maneviyat-ı sahiha ve hakikiye o acibe-i hikemiye⁴⁸ münteşir⁴⁹ olduğu yerlerde müteammim⁵⁰ değildir. Binaenaleyh maddiyyun “maneviyat” denilen şeyin kendi memleketlerindeki suret-i mevcudesini reddedivermekte hiç suubet⁵¹ görmezler. Bunda hemen hemen efkâr-ı umumiye⁵² dahi kendileriyle müttehit⁵² bulurlar.

Tabiiyata gelince: Şimdiki halde tabiiyatın bir kale-i zî-hayatı⁵³ demek olan Camille Flammarion* filvaki⁵⁴ maddiyyunun vehmiyat-ı acibesini⁵⁵ kendi hikemiyyat-ı tabiiyesiyle hırpalaya hırpalaya, yıprata yıprata eski paçavraya çevirerek suratlarına atveriyor. Lakin fenalığın büyüklüğüne nisbetle bu muvaffakiyetin ber-vech-i matlub⁵⁶ semerati iktitaf⁵⁷ olunabilir mi? Camille Flammarion'un dakayık-ı hikmetini⁵⁸ anlayabilmek için ulûm-ı aidesine⁵⁹ vukuf lazımdır. Maddiyyun mesleğinin asıl intişargâhı⁶⁰ olan avam beyninde ayak takımı meyanında⁶¹ ulum-ı mezkûre⁶² münteşir⁶³ midir ki Flammarion'un sözleri anlaşılabilir? Ulûma olur olmaz bir vukuf ile mensup olanlar bile dakayık-ı hikemiye⁶⁴ nın o mertebesine varamayarak ona nisbetle maddiyyunun safsata ve mugalatalarını⁶⁴ bir hakikat-i sehlü't-tefehüm⁶⁵

⁴⁵ tatvilat (tatvil): sözü uzatma

⁴⁶ maneviyat-ı sahiha: gerçek maneviyat

⁴⁷ bi'l-yakaza: uyanık, gözü açık olarak

⁴⁸ acibe-i hikemiye: tuhaf düşünceler

⁴⁹ münteşir (ol-): yayılmak

⁵⁰ müteammim: umumilemiş

⁵¹ suubet: zorluk

⁵² müttehit: birlikte

⁵³ kale-i zî-hayat: canlı kale

* Camilla Flammarion: (1842-1925).
Astronomiye dair araştırmalarla tanınmış bir Fransız ilim adamı (Haz.)

⁵⁴ filvaki: gerçekten

⁵⁵ vehmiyat-ı acibe: tuhaf ve gerçek

dışı düşünceler

⁵⁶ ber-vech-i matlub: istenildiği gibi

⁵⁷ iktitaf (olun-): devşirilme; toplanılma

⁵⁸ dakayık-ı hikmet: felsefi derinlikler

⁵⁹ ulûm-ı aide: ilgi sahasına giren ilimler

⁶⁰ intişargâh: dağılma ve yayılma yeri

⁶¹ meyan: ara

⁶² ulum-ı mezkûre: adı geçen ilimler

⁶³ münteşir (ol-): yaygın olmak

⁶⁴ mugalata: yanıltıcı söz; hatalı ifadeler

⁶⁵ hakikat-i sehlü't-tefehüm: kolay anlaşılır hakikat

olmak üzere kabul ediveriyorlar. İşte ezcümle Schopenhauer* ki güya hükemadan addolunmuşdur, redd-i hikmeti için yazdığımız bir ciltte beyan ve tafsil olunduğu üzere bir insan senevi⁶⁶ yirmi otuz bin frank irada⁶⁷ malik olmadıktan sonra hakim olamayacağına kanmış ve bunu aleme de kandırmaya çalışmış bir ucubedir.

Maneviyat ile tabiiyat bu veçhile kendilerinden tebaüd⁶⁸ eylediği halde bunların yalnız maddiyattan ibaret kalan hikmetleri demircilere ve kömürcülere varıncaya kadar herkesin hüsn-i telakkisine⁶⁹ mukarin⁷⁰ olmaz da ne olur? Zira o hikmet yeyip içmekten, yatıp kalkmaktan ve göz ile görölüp el ile lems⁷¹ olunan ve bi'l-hendese⁷² ölçölüp bi'l-hisâb⁷³ tadat⁷⁴ edilen şeylerden ibaret kalır. Büchner* gibi uzemâsi⁷⁵ için böyle el ile tutulup göz ile görülen maddelerin ecza-yı ferdiyesine⁷⁶ doğru sevk-i zihin⁷⁷ edilerek bunlardaki "kuvve"⁷⁸ yani havassı⁷⁹ da tettebbu⁸⁰ yolu kapanmazsa da fikr-i hikmeti o kadar yükseltip inceltmemiş olanlar için mevcudat ve onlardan edilecek ihtisasat⁸¹ merada otlayan koyunların, sığırların müşahadat⁸² ve ihtisasatı derecesinden öteye geçmez. Koyunu, sığırı misal ittihaz⁸³ edişimize bakıp da işin içinde velev ki hayvani olsun bir hilm⁸⁴, bir mülâyemet⁸⁵ var zannetmemeli. Misalimizi bir kurt, bir kaplan olarak irad⁸⁶ eyleseydik belki daha doğru olabilirdi.

Yok yok! Yine doğru olamazdı. Hele bunlarca cemiyet-i beşeriye bir arı kovanına, bir karınca yuvasına bir kunduz memleketine

* Arthur Schopenhauer: 1788- 1860 yılları arasında yaşamış Alman düşünürü. (Haz.)

⁶⁶ senevi: yıllık

⁶⁷ irat: gelir

⁶⁸ tebaüd (eyle-): uzaklaşmak

⁶⁹ hüsn-i telakki: güzel görme; olumlu yaklaşım

⁷⁰ mukarin(ol-): yakın olmak

⁷¹ lems (olun-): dokunulmak; el ile tutulmak

⁷² bi'l-hendese: geometri ile

⁷³ bi'l-hisab: matematikle

⁷⁴ tadat (edil-): sayılmak

* Louis Büchner: 1824-1899 yılları

arasında yaşamış maddeci Alman filozofu. (Ed.)

⁷⁵ uzemâ: büyükler; büyük bilginler

⁷⁶ ecza-yı ferdiye: kendi parçaları

⁷⁷ sevk-i zihin (et-): zihni yönlendirmek

⁷⁸ kuvve: potansiyel

⁷⁹ havass: özellikler; yetiler

⁸⁰ tettebbu: araştırıp inceleme

⁸¹ ihtisasat: duygular

⁸² müşahadat: gözlemler

⁸³ ittihaz (et-) : kabul etmek; saymak

⁸⁴ hilm: yumuşaklık

⁸⁵ mülâyemet: tatlılık; yumuşaklık

⁸⁶ irad (eyle-): vermek

müşabih⁸⁷ demek gibi ulviyat-ı tabiiyeye⁸⁸ doğru irtika ve itila⁸⁹ hiç doğru olamaz. Hayvanatta birer hiss-i hayvani var. Birer vazife-i hayvaniye var. Onlarda bunlar dahi yok. Bir çift güvercin yavrusuna anası babası müddet-i medide⁹⁰ yiyecek içecek getirmek, uçmayı öğretmek suretiyle analık babalık ediyor. Bu hiss-i hayvani imiş. Maddiyun ise hayvan mıdırılar ya? Onlar çocuklarını doğar doğmaz piçhaneye⁹¹ bırakıyorlar. Kanunlar nazarında cezası idam bir cinayet olmasa belki de doğar doğmaz yavrularını boğarlardı. “Selamet ve saadet”ten ibaret olan maksad-ı müşterek üzerinde arıları, karıncaları, kunduzları cem’ eden şey vazife-i hayvaniye imiş. Maddiyun bu menzile-i pestide⁹² kalabilirler mi? Onların kaidesi kendi benî nev’inden olan birisine: “Sen oradan def ol ki yerini ben zapt edeyim!” demektir. Tıraz-ı hikmetleri⁹³ budur: Nefsî, nefsi!

Bir hikmet ki dairesi küçüle küçüle nihayet “nefsî” menzilesine iniyor, artık o hikmeti tahsilde ne külfet kalır? İşte bunun içindir ki hikmet-i maddiye tabayi-i tagiye ve bağıyenin⁹⁴ kâffesine muvafık gelerek erbab-ı sefilesi⁹⁵ de çoğalıyor.

Diyeceksiniz ki: Bunların “Nefsî!” demeleri de kâfidir. Eğer nefsinin düşünürler ise Rablerini de düşünürler. Marifet-i nefsi⁹⁶ dahi bir re’s-i hikmettir.⁹⁷

Ağzınızı öpeyim! Evet! Nefsini bilen Rabbini de bilir. Hatta size şu eseri yazmaya beni teşvik eden şey dahi işte yalnız bu maddeden ibarettir. Bizce maddiyunu katiyen red için bile şu marifet-i nefsdan başka bir şey iktiza⁹⁸ etmez. Onların netice-i hikmeti⁹⁹ olan bu kelime yine onların isbat-ı butlanı¹⁰⁰ için burhan-ı katı¹⁰¹ olabiliyor. Fakat bakalım onlar nefsi sizin gördüğünüz nokta-i nazardan mı görüyorlar?

⁸⁷ müşabih:benzer

⁸⁸ ulviyat-ı tabiiyeye: tabii yücelikler

⁸⁹ irtika ve itila: yükselme ve ilerleme

⁹⁰ müddet-i medide: uzun süre

⁹¹ piçhane: yetimhane

⁹² menzile-i pesti: düşük mevki

⁹³ tıraz-ı hikmet: felsefi üslup; düşünce tarzı

⁹⁴ tabâyî-i tagiye ve bağıye: azgın ve

serkeşlerin mizaçları

⁹⁵ erbab-ı sefile: sefiller topluluğu

⁹⁶ marifet-i nefsi: kendini tanıma

⁹⁷ re’s-i hikmet: hikmetin başı

⁹⁸ iktiza (et-): gerekme

⁹⁹ netice-i hikmet: hikmetinin sonucu

¹⁰⁰ isbat-ı butlan: delillerin geçersizliği;

¹⁰¹ burhan-ı katı: sağlam delil

Yukarıki fıkramızda¹⁰² beyan olunduğu üzere bir kere maneviyatı reddetmişler. Artık rububiyet¹⁰³ halikiyet¹⁰⁴ falan onlar nazarında masal hükmünü almış. Halikiyeti rububiyeti madde ile onun havası menzilesine kadar indirmişler. “Cevher¹⁰⁵ ve araz¹⁰⁶” diye bizim hikmet-i kadimenin¹⁰⁷ öteden beri mevki-i tedkike çektiği şeyi onlar şimdi “madde ve kuvvet” diye adlarını değiştirerek güya yeni buldukları bir hakikat imiş gibi pişgâh-ı tettebbu ve tedkike¹⁰⁸ almışlar da ciltler dolusu düşündükten taşındıktan sonra bula bula bu iki mahluka¹⁰⁹ halikiyyet isnadı hükmünü bulabilmişler. Çünkü cevherin arazdan, arazın cevherden tefriki¹¹⁰ kabil değildir diye bunların başka bir kudrete iftikarları¹¹¹ olmadığını ve kendi kendilerinin Halık olduklarını ve kıdem ve beka¹¹² bunlarda bulunduğunu hükmedivermişler. Binaenaleyh nefsi onların nokta-i nazarınca bilecek olursanız o marifet-i nefsdan marifet-i Rabb’e¹¹³ nasıl yol bulabileceksiniz ki o Rab dahi işte cevher ile arazdan ibaret çıkacaktır.

Nasıl? Belahetin¹¹⁴ bu derecesine “hikmet” demekten hayâ edilmek lâzım gelmez mi? Fakat sabır buyurunuz. Bakınız daha neler göreceksiniz!

“Hükema”¹¹⁵ namını iğtisab¹¹⁶ eden bu eşirra-yı eşkiya¹¹⁷ eğer benim “ben”liğimde bir mevcudiyet var diye farz edecek olsalar şayet ben o benliğimle bunların hikmetine muhalif olurum havfiyla¹¹⁸ benim benliğimi bile inkâr etmişler. Bana- “Sen yoksun.”- diyorlar. Benim varlığım Halıkımın da varlığına en büyük güvâh¹¹⁹ olacağını bilerek beni yok ederlerse Halıkımın da yokluğunu evla bi’t-tarik¹²⁰ olarak bana itiraf ettirebileceklerini tahayyülde bulunuyorlar.

¹⁰² fıkra: makale; yazı

¹⁰³ rububiyet: Rab oluş

¹⁰⁴ halikiyet: yaratıcılık

¹⁰⁵ cevher: öz

¹⁰⁶ araz: ilinek

¹⁰⁷ hikmet-i kadime: klasik felsefe

¹⁰⁸ pişgâh-ı tettebbu ve tedkik(e al-): araştırma ve inceleme için önüne almak

¹⁰⁹ mahluk: yaratılmış

¹¹⁰ tefrik: ayrılma

¹¹¹ iftikar: ihtiyacı olma

¹¹² kıdem ve beka: ezeli ve ebedi; öncesiz ve sonu olmayan

¹¹³ marifet-i Rabb: Rabb’i tanıma

¹¹⁴ belahet: ahmaklık; düşüncesizlik; eblehlik.

¹¹⁵ hükema: hakimler; filozoflar

¹¹⁶ iğtisâb (et-): gasp etmek; zorla almak

¹¹⁷ eşirrâ-ı eşkiya: azılı haydutlar

¹¹⁸ havf: korku

¹¹⁹ güvâh: şahit

¹²⁰ evla bi’t-tarik: daha uygun bir yol

Onların nazarında ben ne imişim biliyor musunuz? Gülmemenizi daha şimdiden ihtar ile işte haber vereyim:

Ben deriden mamul bir torba içine yani bir tulum derûnuna¹²¹ konulmuş bir mikdar et yağ kemik su falandan ibaret imişim!

Bana diyorlar ki: İster isen bunları bir de analiz edelim. O zaman bunlar bir takım cevherlere munkalip¹²² olurlar. Azot, asit, karbonitik falan gibi. Yalnız sen değil bütün nev-i beşer böyledir. Darılma efendim! Bütün mükevvenât ve mahlukat böyledir. Cümlesinin Halıkı işte bu cevahirdir ki onların birer de arâzî hâssası¹²³, kuvveti vardır. Onlar kadimdir¹²⁴. Kendi hilkatleri için başka bir Halık muhtaç olmayıp belki bilahare her şeyi de onlar halk ederler.

Gücünüze mi gitti? Bunlara itiraz mı edeceksiniz? Ne diyebilirsiniz? Diyeceksiniz ki sizde havâss-ı hamse-i zahire¹²⁵ vardır. Lems edersiniz¹²⁶, zevk edersiniz, görürsünüz, işitirsiniz koklarsınız! Onlar bunlara da cevap veriyorlar. Bu hislere dimağın, gözün, cildin, burunun, kulağın birer melekesidir diyorlar.

“Meleke” nedir? Onu tayin edebiliyorlar mı ya! İşte “meleke” vesselam! Gözün suret-i teşekkülünden¹²⁷ münbais¹²⁸ bir kuvvet. Göz bir madde, rüyet¹²⁹ dahi bir kuvvet!

Hiddetiniz daha ziyade artıyor değil mi? Daha ileriye varıp diyeceksiniz ki sizde havass-i batine¹³⁰ dahi vardır. Tahassüsâtınız¹³¹ var, aklınız var, elhasıl ruhunuz var.

Onlar sizin hiddetinize hafif hafif tebessüm-i müstehziyane¹³² ile diyorlar ki: Bunlar dahi birer melekedirler. Dimağın kuva-yı mütenevviasi¹³³! Yoksa ruh denilen şey bile cehalet zamanlarından

¹²¹ derûn: iç

¹²² munkalip (ol-): dönüşmek

¹²³ arâz-ı hâssa: özel ilinek

¹²⁴ kadim: öncesiz; ezeli

¹²⁵ havâss-ı hamse-i zahire: görünen beş duyu

¹²⁶ lems (et-): dokunmak; el ile tutmak,

¹²⁷ suret-i teşekkül: oluş şekli

¹²⁸ münbais (ol-): çıkmak; meydana

gelmek

¹²⁹ rüyet: görme

¹³⁰ havâss-ı batına: gizli ve görünmez duyular

¹³¹ tahassüsât: duygular

¹³² tebessüm-ü müstehziyane: alaycı gülüş

¹³³ kuva-yı mütenevvia: çeşitli kuvvetler

kalma bir zann-ı beyhude¹³⁴! Ruh nedir? Nerededir? Vücudunuzu teşkil eden o musanna¹³⁵ makinenin işlemlerinden ibaret bulunan ve “hayat” denilen şeyin kâffe-i melekâtıyla¹³⁶ zahirde¹³⁷ tecelli-i hük-münden¹³⁸ ibaret! O makine bozulduğu gibi evvel-be-evvel melekât-ı mezkûreden¹³⁹ hiçbir şey kalmaz. Müteakiben şekl-i vücudunuzdan da bir şey kalmayarak cümlesi yine anasır- ı asliyeye ricat¹⁴⁰ ederler.

Ya ben?

Sen kim oluyorsun? Sen zaten var mı idin ki makine bozulup enkazı da çürüdüktan sonra kendini arayabilesin?

İş bu dereceyi bulduktan sonra münazaranın¹⁴¹ da uzaması tabiidir. Münazarayı ulûma nakl etmek lazım gelip onlar dahi bundan çekinmezler.

Bahsimiz mebhas-ı insan¹⁴² olduğu için bittabi bir “antropolog” yani bir ilm-i ahval-i insan âlimi bulup ona müracaat ederiz. Adam-cağız bize, “Osteoloji” yani ilm-i mebhasü’l-izamdan¹⁴³ başlayarak bina-yı vücudumuzu kemiklerle kurduktan sonra adalatını¹⁴⁴, ensicesini¹⁴⁵, asabını¹⁴⁶ filânını da hep tertip eder. Bunların vezaifini¹⁴⁷ tadada¹⁴⁸ girişip elhasıl “psikoloji” yani mebhas-ı ruha kadar varır. Bu teşrihatın¹⁴⁹ hiçbirisine feylesof-ı maddi itiraz ve muhalefet etmez. Nihayetü’l-emr¹⁵⁰ o antropologa sorar ki: Her uzvun melekesi neden münbaistir? O medar-ı inbias¹⁵¹ nedir? Hâsılı ruh nerededir? Nedir?

Antropolog vakıa sinirler üzerinde bir seyyale-i asabiye¹⁵² cari olduğunu ve ihtisas ve melekât ondan ibaret bulunduğunu da söylerse de o seyyale henüz ele alınmamış, analiz edilmemiş olduğundan mahiyetini tayin edemediği gibi ruhun mahiyeti sualine de iki ellerini

¹³⁴ zann-ı beyhude: boş sanı

¹³⁵ musanna: sanatlı

¹³⁶ kâffe-i melekât: bütün melekeler; tüm yetenekler

¹³⁷ zahir: görünüş

¹³⁸ tecelli-i hüküm: hükmün gerçekleşmesi

¹³⁹ melekât-ı mezkûre: adı geçen yetiler

¹⁴⁰ ricat (et-): dönmek

¹⁴¹ münazara: karşılıklı tartışma

¹⁴² mebhas-ı insan: insan bahsi

¹⁴³ ilm-i mebhasü’l-izam: kemik bilimi; osteoloji

¹⁴⁴ adalat: kaslar; adeleler

¹⁴⁵ ensice: dokular

¹⁴⁶ asab: sinirler

¹⁴⁷ vezaif: görevler

¹⁴⁸ tadad: sayma

¹⁴⁹ teşrihat: şerh etme; açıp yayma

¹⁵⁰ nihayetü’l-emr: işin sonunda

¹⁵¹ medar-ı inbias: çıkış noktası

¹⁵² seyyale-i asabiye: sinirsel akım

yanlarına götürüp kollarını gererek, avuçlarını açarak, gözlerini de semt-i semaya¹⁵³ dikerek kemal-i istiğrak¹⁵⁴ ile hayret cevabını verir.

Artık feylesof-ı maddîdeki muzafferiyete, sevince bakmalı! İşte davasını kazandı gitti! Hükmetti ki, ben bir tulum dolusu et, kemik, yağ, jelatin falandan ibaretmişim! Hayat, ruh falan hep o vücut makinesinin netice-i âsâr-ı faaliyeti¹⁵⁵ olup makine bozulduktan sonra bir zaman için ben safi lahm¹⁵⁶, şahm¹⁵⁷den ibaret kalır imişsem de sonra bunlar dahi mütehallil¹⁵⁸ olarak kısım-ı azam¹⁵⁹ gûnagûn¹⁶⁰ gazlara mütehavvilen¹⁶¹ havaya ve kısım-ı asgarî¹⁶² bazı anasır¹⁶³ havi¹⁶⁴ toprağa tahavvül¹⁶⁵ ediverirmiş de biter gidermiş.

*

Herif davasını böyle fûnuna¹⁶⁶ da tatbik eylediği halde artık bunun butlânı¹⁶⁷ neresinde olduğunu bulup çıkarmak avam takımı şöyle dursun olur olmaz tahsil erbabı için dahi kabil olabilir mi?

Vakıa antropoloğa kendi itikadını, kendi imânını sorarsınız. O size der ki: Şu insan denilen makineyi kırk yıldır teşrih ve tettebbu¹⁶⁸ ediyorum, o kadar eser-i intizam görüyorum ki bunun müessirine¹⁶⁹ hayran oluyorum. Yalnız ben değil! Kimyager arkadaşım dahi bu hayrette! Fizikçi arkadaşım da bu hayrette! Münecim arkadaşım da bu hayrette! Bir zerreden alınız da feza-yı bi-nihaye¹⁷⁰ varıncaya kadar görülen intizam bir akl-ı küll¹⁷¹, bir kudret-i muhîte¹⁷² cümlemizi hayran eyliyor. Zerreler içinde avalim¹⁷³ görüyoruz. Avalim fevkinde avalim var! Cümlesinde bir kanun ferman-ferma oluyor.

¹⁵³ semt-i sema: gökyüzü

¹⁵⁴ kemal-i istiğrak (ile): kendinden geçerek

¹⁵⁵ netice-i âsâr-ı faaliyeti: işleyişteki eserlerinin sonucu

¹⁵⁶ lahm: et

¹⁵⁷ şahm: yağ

¹⁵⁸ mütehallil (ol-): erimek; birbirine karışmak

¹⁵⁹ kısım-ı azam: büyük kısım

¹⁶⁰ gûnagûn: çeşit çeşit

¹⁶¹ mütehavvilen: dönüşerek

¹⁶² kısım-ı asgarî: küçük kısım

¹⁶³ anasır: unsurlar

¹⁶⁴ havi: içeren

¹⁶⁵ tahavvül (et-): dönüşmek

¹⁶⁶ fûnun: fenler; bilimler

¹⁶⁷ butlân: geçersizlik

¹⁶⁸ teşrih ve tettebbu (et-): araştırıp incelemek

¹⁶⁹ müessir: eser sahibi; yapan

¹⁷⁰ feza-yı bi-nihaye: sonsuz uzay

¹⁷¹ akl-ı küll: tam akıl

¹⁷² kudret-i muhite: kuşatıcı güç

¹⁷³ avalim: Âlemler; dünyalar

Cümlesi, müteharrik olarak, cümlesi de ilk kumandayı bir kumandanandan almış oldukları görülüyor.

Bu sözü işitince o müthiş feylesofun sizde mucip olmuş bulunduğu inkibaz¹⁷⁴ biraz zail olarak genişçe bir nefes alıyorsunuz. Artık şu cüretle Flammarion, Louis Figuier'nin* ve sair tabiiyun-ı hükemanın¹⁷⁵ âsâr-ı hikmetini okuyarak tab'ınızda¹⁷⁶ ilk peyda olan ferahı arttırıyorsunuz. Hak Sübhanehu ve Taalâ¹⁷⁷ hazretlerinin muhit-i kâinat¹⁷⁸ olan âsâr-ı kudretinden varlığına bi'l-intikal iktisap¹⁷⁹ eylediğiniz safa-yı ruhanî ile bahtiyar oluyorsunuz.

Lakin ben?

Ben benim benliğimi inkâr eden şerir¹⁸⁰ ile boğaz boğaza gelince kanaat hâsıl edemeyeceğim. Zira evvela kendi varlığımı ispat etmeliyim ki bunda yalanı meydana çıkan şeririn Halıkım, Mabudum hakkında yalanı meydana çıksın, ben muvakkaten¹⁸¹ meyus¹⁸² olduğum gibi o da müebbeden meyus ve makhur olsun.

Evet! Ben de okudum. Flammarionları da okudum, Figuierleri de! Darwinleri de okudum Descartes'leri de! Schopenhauer'ları Bühner'leri bile okudum. İnkâr olunan benliğimi bulmak için dosta da sordum düşmana da!

Bir takımı bana “tezarüf ve tezamun”¹⁸³ tarikini gösterdi. Yani binlerce kutu birbirinin içine konmuş ve yekdiğerini tazarruf ve tazammun etmiş oldukları gibi ben babamda dâhil imişim babam da babasında, o da kendi babasında ve helümme cerra.* Ama garabet bundan ibaret değil. Bende de bir takım evlat olduğu gibi evladım da varmış ahfadımda¹⁸⁴ da! Yani bundan sonra dahi içice bir silsi-

¹⁷⁴ inkibâz: tutukluk; sıkılma

* Louis Figuier: 1819-1894 yılları arasında yaşamış Fransız bilim adamı, kimyager. (Ed.)

¹⁷⁵ tabiiyun-ı hükema: tabiat bilimciler

¹⁷⁶ tab': tabiat; mizaç

¹⁷⁷ Hak Sübhanehu ve Taalâ: noksan sıfatlardan uzak yüce Allah

¹⁷⁸ muhit-i kâinat (ol): evreni kuşatmak

¹⁷⁹ iktisap (eyle-): kazanmak

¹⁸⁰ şerir: kötü kimse

¹⁸¹ muvakkat: geçici olarak

¹⁸² meyus: üzgün

¹⁸³ tâzârrûf ve tazâmmun: içine alma ve kapsama

* “Bunu böylece devam ettir” veya “Var kıyas eyle” anlamında bir deyim. (Ed.)

¹⁸⁴ ahfad: torunlar

ledir ki gidecekmiş! İyi ama abâ ve ecdada doğru bu geliş nereden başlıyor? Evlat ve ahfada doğru da bu gidiş nereye kadar gidecek?

Bu suallere cevâb-ı mukni¹⁸⁵ bulmalı! O ise aman yarabbi ne kadar güç! Zaten mesele de bundan ibaret değil! Herif beni inkâr ediyor beni! Beni inkâr ettiği gibi babamın da varlığını inkâr ediyor. Benden öyle bir silsile-i irsi¹⁸⁶ bile kesip atıyor.

Kezalik bir takımı da beni ecream-ı semaviyenin¹⁸⁷ bazılarından getirip bazılarına götürüyorlar. O sırada yine bir seyyare¹⁸⁸ olan şu sitare-i arza¹⁸⁹ dahi indiriyorlar. Burada ikametim muvakkat olarak ferda-yı mematta¹⁹⁰ beni yine başka ecreama gönderiyorlar. Bunların farziyatı¹⁹¹ hem daha tuhaf hem zahir-i halde¹⁹² daha ziyade muvafık-ı fen görülüyor. Zira ben öldüğüm zaman ruhum şu arzdan uçarak başka kürelere kadar varmaya muhtaç olmuyor. Arz güneşin etrafında devvar¹⁹³ değil mi ya? Ondan ayrılan ruhum ilk durduğu yerde dursun. Arz tebaüd¹⁹⁴ ediyor. Ruhum durduğu yerde dururken başka bir seyyare kendi seyeran ve deveranı esnasında ruhuma çatıp onu kendi üzerine alıyor. Ben o kürede yeniden doğuyorum.

İyi ama bu farz ve tahayyülde de de bana bir fayda yok. Çünkü benim benliğimi inkâr eden herif bende bir ruh farz etmiyor ki onun avalimden¹⁹⁵ avalime seyeran ve cevelanı farziyatine kulak verebilsin. Hele mesele nereden gelip nereye gittiğimiz meselesi hiç değil! Herif şuradaki mevcudiyetimizi bile reddeylüyor. Nereden geldiğimizden kat'-ı nazar bilhassa nereye gideceğimiz meselesi onu bir kat daha çıldırtıyor. “Ahiret” sözünü hiç dinlemek istemiyor. Bu söz onun için “Rab” ve “Halık” kelimelerinden daha ziyade şayeste-i firar¹⁹⁶ bir söz!

Ey! Ben de cebren kahren¹⁹⁷ maddiyun-ı şerire¹⁹⁸ karşı mes-

¹⁸⁵ cevab-ı mukni: ikna edici cevap

¹⁸⁶ silsile-i irs: soy ağacı

¹⁸⁷ ecream-ı semaviye: gök cisimleri

¹⁸⁸ seyyare: gezegen

¹⁸⁹ sitare-i arz: dünya gecegeci

¹⁹⁰ ferda-yı memât: ölümden sonra

¹⁹¹ farziyat: faraziyeler

¹⁹² zahir-i hal: görüntü

¹⁹³ devvar: dönmekte

¹⁹⁴ tebaüd (et-): uzaklaşmak

¹⁹⁵ avalim: alemler; dünyalar

¹⁹⁶ şayeste-i firar: kaçınılması gereken

¹⁹⁷ cebren kahren: zorla ve güç kullanarak

¹⁹⁸ maddiyun-u şerir: azgın materyalistler

kenet¹⁹⁹ boyunumu büküp kalacak mıyım? Zerrattan²⁰⁰ şumusa²⁰¹ varıncaya kadar her şey Halıkımın, Mabudumun varlığına bahiren²⁰² şahadet edip durduğu halde ben “Ah! Daha kendi varlığımdan emin olamadım ki senin varlığını ikrar edeyim ey Mabudum!” diye çocuklar gibi ağlamakla mı kalacağım.

Heyhat! Bu mücahedede son dereceye kadar varıp elbette kendi-mi kurtaracağım. Bir kere kendimi kurtarayım, artık öte tarafı kolay! Ben varım ya? Kendi varlığımdan istediğim gibi istifade edeceğim. İstediğim şeye inanıp istemediğime inanmayacağım. Hele en büyük istediğim hayranı, müştakı²⁰³ olduğum Rabb’imdir. Artık ona kâffe-i şevâib-i taklidden²⁰⁴ muarra²⁰⁵ bir iman-ı kâmil-i muhtarane²⁰⁶ ile iman edeceğim. Haydi, öyleyse bismillah teşmîr-i sâk-ı ictihad²⁰⁷ eyleyelim.

*

Fakat şuracıkta sevgili karilerimle²⁰⁸ din karındaşlarımla hususi bir hasbihal edeceğim, diyeceğim ki:

Bu herifler eserden müessire intikal²⁰⁹ kaide-i kadimesini²¹⁰ hükümden düşürmeye çalışıyorlar. Hatta isbat-ı vacib²¹¹ emrinde en büyük eser insanın kendi varlığı olduğu cihetle onu bile madum²¹² hükmünde göstermek için iltizam²¹³ eyledikleri şarlatanlıkları mah-susen o mugalatat-ı fenniyyeye²¹⁴ kadar vardırıyorlar. Bi-inayetihi Taalâ²¹⁵ saye-i şeriat-i Ahmediyede²¹⁶ füyuzat-ı hikmet-i İslâmiye²¹⁷

¹⁹⁹ meskenet: miskinlik; tembellik

²⁰⁰ zerrat: zerreler

²⁰¹ şumus: güneşler

²⁰² bahiren: açık seçik

²⁰³ müştak: tutkun

²⁰⁴ kâffe-i şevâib-i taklid: bütün taklit şaibeleri

²⁰⁵ muarra: arınmış

²⁰⁶ iman-ı kâmil-i muhtar: tam bağım-sız iman

²⁰⁷ teşmîr-i sâk-ı ictihad (eyle-): paçaları sıvayıp bir işe girişmek

²⁰⁸ kari: okuyucu

²⁰⁹ eserden müessire intikal: tümeva-

rım

²¹⁰ kaide-i kadime: en eski kural

²¹¹ isbat-ı vacib: Allah’ın varlığını ispat

²¹² madum: yok

²¹³ iltizam (et-): gerekli görmek

²¹⁴ mugalatat-ı fenniye: laf kalabalıklığı

²¹⁵ bi-inayetihi Taalâ: Allah’ın yardı-mıyla

²¹⁶ saye-i şeriat-i Ahmediye: Hz. Muhammed’in getirdiği şeriat sa-yesi

²¹⁷ füyuzat-ı hikmet-i İslâmiye: islam düşüncesinin feyizleri

ile onlara cevap-ı **muknî**²¹⁸ itası²¹⁹ muhalattan²²⁰ değilse de düşmanın elindeki silâhı bilmekle beraber bezm-i rezme²²¹ vusul²²² için koydukları şerait-i ahdiyye²²³ de vukuf lazım değil midir? Hem bunların sözleri esasen safsata olmakla beraber mugalatat-ı fenniye ile ona öyle bir kuvvet veriyorlar ki olur olmaz davranış ile redleri de kolay görülemiyor. Ezcümle eserden müessire intikal maddesinin mucip²²⁴ olabileceği tağlitat²²⁵ hakkında diyorlar ki:

– Bir örs üzerinde bir saat görürsünüz. O saatin camı kırılmış, hem de üzerine bir çekiç ile vurularak kırılmış, bu inkisar işte bir eserdir. Şimdi bunun müessirine intikal lazım gelirse bila-tereddüd ve la-iştibah²²⁶ dersiniz ki o saatin camını kıran çekiç ufacak bir çekiçtir. Ama pek ufacak, hem de gayet yavaş vurmuştur. Zira cam kırıldığı halde saatin yelkovanı ile akrebini ve bunların merbut olduğu mihver-i merkezîyi²²⁷ ezmemiş, kırmamış. Saatin minesine de hiç dokunmamış. İmdi bu eserden hatta bu âsârdan intikal edebilir misiniz ki o camı kıran çekiç yedi sekiz yüz okkalık bir çekiçtir? Hem de kim bilir kaç milyon okkalık bir sıklitle inmiş olduğu halde yalnız bu eseri peyda ederek daha ziyade bir eser peyda edememiştir? Evet! İşte o saat bir büyük tersanenin buhar vasıtasıyla işleyen çekiç makinesinin örsü üzerinde bulunur. Bakınız! Çekiç de işte başınızın üstünde iki sütun-ı ahenin²²⁸ arasına şahmerdanvari²²⁹ sıkıştırılıp talik²³⁰ olunmuş duruyor. Ufacak bir manivelayı eline alarak idare eyleyen üstat bu on beş yirmi kantarlık çekici vapor kuvvetiyle birden bire o saatin üzerine indiriyor ama saatin camı ile minesine arasındaki bir iki milimetrelik mesafeyi kat' etmesine ve mineyi de saati de ezip mahveylemesine meydan vermeksizin istoper²³¹ ediveriyor. İşte eserden müessire intikal maddesinde bu misilli galatat²³² bedihi

²¹⁸ cevap-ı muknî: ikna edici cevap

²¹⁹ İta (et-): vermek

²²⁰ muhalat: imkânsız

²²¹ bezm-i rezm: mücadele, savaş meydanı

²²² vusul: erişme

²²³ şerait-i ahdiyye: sözleşme şartları

²²⁴ mucip (ol-): gerekmek

²²⁵ tağlitat: yanıltmalar; karıştırmalar

²²⁶ bila-tereddüd ve la-iştibah: tereddütsüz ve şüphesiz.

²²⁷ mihver-i merkezî: eksen

²²⁸ sütun-ı ahenin: demir sütun

²²⁹ şahmerdanvari: ağır çekiç gibi

²³⁰ talik (ol-): asılmak

²³¹ istoper (et-): durmak

²³² galatat: hatalar

ve aşikârdır. Maddiyun-ı felasife ise böyle galatat üzerine bina-yı hikmet edemez.

Bu herifler bahsi derhal daha ileriye, en ileriye kadar götürüyorlar. Üssen²³³ itirazlarını Nasraniyete²³⁴ hasr ederek diyorlar ki:

Siz Rabbinizin eseri olarak kendinizi bulmuşsunuz. Kendinizden ibaret bulunan eserden Rabbinize de intikal ederek onu da ağızlı bu-runlu, boylu poslu bir şey diye hükmeylemişsiniz. Görmek, işitmek, sevinmek, yerinmek gibi şeyleri de hep kendinizden ibaret bulunan eserden o müessire intikal suretiyle ona isnat eylemişsiniz. Hâlbuki eser müessirinin aynı da olamaz. Bir müzikacının yaptığı keman bir sandık, bir perdelik, eşik, dört mandal, dört kiriş vesaireden mürekkeptir diye kemani yapanın onlardan mürekkep olması lazım gelmeyeceği gibi bu keman üzerine ok sürüldüğü zaman çıkardığı seda gibi bir sedayı müessirin de çıkarması hiç lazım gelmez.

İşte bu mütalaatın kâffesi hatırlarda olarak a'da-yı merkumeye²³⁵ karşı ona göre esliha-i müdafaa²³⁶ tedariki lazım olduğu gibi hele onlar bizi bu müdafaa gayretinden dahi meysus düşürmek için evvel-be-evvel bizim mevcudiyet-i eneiymizi²³⁷ red ve inkâra kalkışıyorlar ki, şu eserde ben yalnız kendi benliğimin yakasını onların dest-i taarruz-ı cebbaranesinden²³⁸ kurtarabilirsem sair her suretle temin-i galibiyet için yalnız bu kuvvet bana kifayet eder.

Onlar meydan-ı mübareze²³⁹ duhûl²⁴⁰ için elde fûnun bulunmaktan başka silah dahi kabul etmiyorlar. Kütüb-i semaviye²⁴¹ onlarca berahin ve delalil-i gayr-i makbuledendir²⁴². Berahin-i aklıye bile kabul olunmuyor. Ta ki fûnun-u mevcude ve mütedavileye²⁴³ muvafık olmadıkça! Kudemâ-yı hükemadan²⁴⁴ hiç birisinin sözünü de

²³³ üss: esas

²³⁴ Nasraniyet: Hristiyanlık

²³⁵ a'da-yı merkume: söz konusu düş-man

²³⁶ esliha-i müdafaa: savunma silahları

²³⁷ mevcudiyet-i eneiye: benlik; varlık

²³⁸ dest-i taarruz-ı cebbarane: zorbaca hücumlar

²³⁹ meydan-ı mübareze: vuruşma, tar-

tışma meydanı

²⁴⁰ duhul: katılma

²⁴¹ kütüb-i semaviye: semavi kitaplar

²⁴² berâhin ve delalil-i gayr-i makbule: kabul edilmeyen kanıt ve deliller

²⁴³ fûnun-u mevcude ve mütedavile: mevcut ve geçerli ilimler

²⁴⁴ kudema-yı hukema: kadim düşü-nürler

kabul etmiyorlar. Onları kâmilten cehl ile ittiham²⁴⁵ ediyorlar. Fakat yine kudema meyanında²⁴⁶ kendi vehm-i batıllarına²⁴⁷ takarrüb²⁴⁸ etmiş olan bir kaç tanesi o techil-i umumiden²⁴⁹ istisna ediliyorlar. Şimdiki ulûma kudemanın hiç birisi nail olamamış olduğu gibi onların müntehabı²⁵⁰ olan herif dahi nail olamamış bulunduğunu irad edecek olursak cevaben diyorlar ki: Şimdiki keşfiyat-ı fenniye²⁵¹ onlara müyesser olmuş bulunsaydı meslek-i maddiyi daha o zaman şimdiki kuvvet-i kâfiyesiyle²⁵² tesis ederler idi.

Bunların münazarada şu dereceye vardırıdıkları nazdan usanıp da vazgeçecek olursak onların canlarına minnet! Zira o halde kendileri bize istedikleri kadar müstehziyane taarruzatta bulunacaklar da biz onlara müdafaa bile edemeyeceğiz. Fünun-ı mevcudeden başka burhan ve delil kabul etmemelerinden şikâyet edecek olursak bize: “Ne yapalım? Biz hakayık-ı fenniyenin²⁵³ netice-i delaleti²⁵⁴ olan bir hikmete ittiba²⁵⁵ ediyoruz. Sizin hatırınız için bunca fünun-ı müsbete ve muhakkakayı²⁵⁶ inkâr ve reddedemeyiz ya? Onlar muhakkakat-ı katiyedendir²⁵⁷. Onların gayrisi ise rivayattan, zünundan²⁵⁸ ibaret!” Derler.

İşte bu esbaba²⁵⁹ mebni²⁶⁰ onlara karşı evvel-be-evvel yalnız kendi varlığını, hem de onların dahi reddedemeyecekleri fünun-ı mevcude ile ispata mecbur oldum. Bahsi mevridimize²⁶¹ miadımıza²⁶² kadar da vardırabilirdim. Ama o zaman söz ziyade uzanarak bahis dahi bir suret-i muğlaka peyda ederek bence arzu eylediğim kat’iyet ve sadelik husule gelemezdi. Bir kere kendi varlığımızı onların yed-i taarruzlarından kurtaralım, ihtiyarımızı ele alalım da nukat-ı saire²⁶³ için de uğraşacak kudretimiz zamanımız olabilir. Ama kendi

²⁴⁵ ittiham (eyle-): suçlamak

²⁴⁶ meyan: ara

²⁴⁷ vehm-i batıl: geçersiz kuruntu

²⁴⁸ takarrüb (et-): yaklaşmak.

²⁴⁹ techil-i umumi: genel bilgisizlik

²⁵⁰ müntehab:: seçilmiş

²⁵¹ keşfiyat-ı fenniye: ilmi keşifler

²⁵² kuvvet-i kâfiye: yeterli kuvvet

²⁵³ hakayık-ı fenniye: ilmi gerçekler

²⁵⁴ netice-i delalet: yol göstericiliğinin sonucu

²⁵⁵ ittiba (eyle-): uymak

²⁵⁶ fünun-ı müsbete ve muhakkaka:

doğruluğu ispatlanmış pozitif ilimler

²⁵⁷ muhakkakat-ı kat’iye: kesinleşmiş doğrular

²⁵⁸ zünun: zanlar; sanılar

²⁵⁹ esbab: sebepler

²⁶⁰ mebni: dayanarak

²⁶¹ mevrid: başlangıç yeri

²⁶² miad: bitiş yeri

²⁶³ nukat-ı saire: diğer noktalar

varlığımız bile onlarca merdud²⁶⁴ ve münker²⁶⁵ kalırsa hiçbir şeye muktedir olamayacağımız derkârdır²⁶⁶.

*

Hikmet-i maddiye nazarında benim ne olduğuma dair bundan evvel birkaç söz söylemiştiysek de o sözler gayet mücmel²⁶⁷ ve adeta işi zaten bilenlere bir ihtar, bir tezkâr²⁶⁸ kabilindendiler. Şurada sözü maddiyun-ı felasifeye bırakalım. Benim ne olduğumu onlar söyle-sinler. İşte diyorlar ki: “Sen bir cism-i maddisin. Mayan maddedir. Mevalid-i saire-i maddiyeden²⁶⁹ hiç bir farkın yoktur. Lühum ve şuhum²⁷⁰ ve saireden farksız bir cism-i maddi olmakla kalmıyor-sun. Hakâyık-ı maddiyece otlardan, ağaçlardan bile farkın yoktur. Zira madde aslında hep birdir. Peyda eylediği suver²⁷¹ ve eşkâl²⁷² göre bazı yerlerde nebat ve bazı yerlerde hayvan suretinde tecelli eder. Bunları tahlil edecek olursak birisinde bulduğumuz maddenin aynını diğerinde de buluruz. Tahallûlat-ı tabiiyece²⁷³ gâh nebatat hayvanata ve gâh hayvanat nebatata mütehavvil²⁷⁴ olur. Mekûlat-ı nebiye²⁷⁵ vücud-ı hayvanda hall olunarak lahme²⁷⁶ şahme²⁷⁷ tahav-vül eder. Mevadd-i uzviye-i hayvaniye²⁷⁸ dahi bi’t-tahallül²⁷⁹ gübre olarak bilahere bir nebatın kökünden cismine nüfuz ederek nebata tahavvül eyler. Madde kuvvetten tecerrüd²⁸⁰ edemez. Maya-i aslı ve hakiki olan madde hangi surete tahavvül ederse o suretin tabiiyet-i teşekküliyesince²⁸¹ kuvvet dahi kendini suver-i gûnagûnda²⁸² gösterir. Uzviyat-ı nebiyede²⁸³ acılık ve tatlılık ekşilik gibi şeyler hep

²⁶⁴ merdud: reddolunmuş

²⁶⁵ münker: inkâr edilmiş

²⁶⁶ derkâr: açık

²⁶⁷ mücmel: kısa

²⁶⁸ tezkâr: hatırlatma

²⁶⁹ mevalid-i saire-i maddiye: diğer maddelerin ortaya çıkışı

²⁷⁰ lühum ve şuhum: etler ve yağlar

²⁷¹ suver: biçimler

²⁷² eşkâl: şekiller

²⁷³ tahallûlat-ı tabiiye: tabii karışımlar

²⁷⁴ mütehavvil (ol-): dönüşmek

²⁷⁵ mekûlat-ı nebiye: bitkisel yiyecek-

ler

²⁷⁶ lahm: et

²⁷⁷ şahm: yağ

²⁷⁸ mevadd-i uzviye-i hayvaniye: hay-vansal maddeler

²⁷⁹ bi’t-tahallül: karışarak; dönüşerek

²⁸⁰ tecerrüd (et-): ayrılmak; sıyrılmak

²⁸¹ tabiiyet-i teşekküliye: oluşumunda-ki doğallık

²⁸² suver-i gûnagûn: türlü türlü biçim-ler

²⁸³ uzviyat-ı nebiye: bitkisel organiz-malar

o tecelliyat-ı avarız-ı maddiyedendir. Bu hal uzviyat-ı hayvaniyede dahi aynen böyledir. Madde maa-kuvvetha²⁸⁴ göz suretine girer görür, kulak suretine girer işitir, hatta beyin suretine girerek taakkul²⁸⁵ ve tefekkür²⁸⁶ bile eder. Ama bununla maddiyattan çıkmış olamaz. Onu halledersen görürsün ki suret-i asliye-i la-tefnasına²⁸⁷ avdet²⁸⁸ eder. Evet! Madde la-tefnadır. Asla, fena²⁸⁹ bulmaz. Fani olan şey onun peyda eylediği suver-i muvakkate-ı gûnagûndur²⁹⁰. Sen de onun bir suret-i muvakkatasının²⁹¹. Sen fena bulursun. Fakat seni teşkil eden madde fena bulmaz. Madde fani olmayıp baki olduğu gibi hadis²⁹² de olmayıp ezelidir. Senden evvel senin mayan kim bilir daha kimlerin vücudunu teşkil etmiştir. Onlardan bir şey kalmadığı gibi senden de bir şey kalmayacaktır. Sen kendinde bir “ruh” var diyorsun. Asıl benliğin de o ruhtan ibaret sanıyorsun. Hayvanat-ı sairede ve bahusus nebatatta o ruh var mı ki sende dahi olsun? Çürüyen bir dededikeninin nesi kalıyor ki? Kesilip kazana giren bir kuzunun nesi kalıyor ki? Sende varlığını iddia eylediğin ve hatta sen öldükten sonra onun bekasını bile umduğun ruh mevadd-ı saire-i uzviyede²⁹³ dahi bulunsaydı o zaman mesele bahse şayan görülürdü. Ama hayvanatta ruh olmadığını hükema-yı ruhaniyun²⁹⁴ itiraf ediyorlar. Ruh yalnız insanda vardır diyorlar. Vakıa tabiiyun bu davanın pek çürük olduğunu gördükleri için ruhu hayvanata, nebatata kadar tamim²⁹⁵ etmek istiyorlarsa da yine beyhude zahmete giriyorlar! Evet! Biz de görüyoruz ki çalı fasulyesi nevinden bazı nebatat bir duvar kovuğuna baş vurduğu zaman güya ilerisinin çıkmaz olduğunu anlıyor da kıvrılıp dönüyor. Biz de görüyoruz ki nebatatı ziya-yı şemse²⁹⁶ teveccühden²⁹⁷ hiç bir şey men edemiyor.

²⁸⁴ maa-kuvvetha: kuvvetle birlikte

²⁸⁵ taakkul (et-): akletmek

²⁸⁶ tefekkür (et-): düşünmek

²⁸⁷ suret-i asliye-i la-tefna: yok olmayan ilk biçim

²⁸⁸ avdet (et-): dönmek

²⁸⁹ fena (bul-): yok olmak

²⁹⁰ suver-i muvakkate-ı gûnagûn: çeşitli geçici biçimler

²⁹¹ suret-i muvakkata: geçici biçim

²⁹² hadis: yeni; sonradan ortaya çıkmış

²⁹³ mevadd-ı saire-i uzviye: diğer organik maddeler

²⁹⁴ hükema-yı ruhaniyun: ruhçu filozoflar

²⁹⁵ tamim (et-): genellemek

²⁹⁶ ziya-yı şems: güneş ışığı

²⁹⁷ teveccüh (et-) : yönelmek

Biz de görüyoruz ki bir tohumun filizi ile kökü semt-i imtidadlarını²⁹⁸ hiç şaşmıyorlar. Toprağa tersine bile konulsalar yine filiz kısmı toprağa doğru uzanıp gitmeyerek tersine dönüp sath-i arza²⁹⁹ çıkıyor. Kezalik kök kısmı dahi sath-ı arza doğru gelmeyerek tersine kıvrılıp yere gömülüyor. Kezalik bir ördek yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz yüzebildiğini biz de görüyoruz. Lakin bunlardan ne çıkar? Tabiiyunun da dedikleri gibi bunlara hiss-i hayvani ve hiss-i nebati der öte tarafa geçiverirsin. İnsan teşekkül-i uzviyet cihetiyle sair hayvanlardan daha muntazam olduğu gibi hiss-i hayvani cihetiyle de onlara faik³⁰⁰ vesselam. Yoksa bunun ruh neresinde, ruhaniyet nerede? Bir ağacı yakarsın. Havadan aldığı mevadd-ı gaziye³⁰¹ neden ibaretse yine gaz olarak çıkar gider. Yerden aldığı mevadd-ı madeniye neden ibaret ise ol miktar kül olur kalır. Hatta o külü tahlil etsek müterekkip olduğu emlahı³⁰² da anlarsın. Bir hayvanı yakarsan aynı bu neticeyi görürsün. Bir insanı yaksan yine aynıyla bu neticeyi göreceksin. Mevadd-ı uzviyenin kâffesi suret-i tereküp ve teşekkülünce³⁰³ bazı melekâta³⁰⁴ cevalangâh³⁰⁵ olur. Nebatat meyânında bazıları vardır ki kendilerine duyulur duyulmaz dokunulsa lerzenak³⁰⁶ olarak tebdil-i şekl³⁰⁷ ederler. Bu hal maddenin işte o nebatta görülen şekilde müteşekkil olmasının hassasıdır. O nebati teşkil eden maddeyi bozup bir örümcek yapacak olsak o da iki bin tanesi bir arada bükülse bir kıl kalınlığında olamayacak kadar ince teller ifraz ederek muhayyir-i ukûl-i mühendisîn³⁰⁸ olan yuvalar yapardı. İnsandaki teşekkülat bunların cümlesinden daha ziyade mükemmel olduğu için havass-ı beşeriye³⁰⁹ dahi cümlesinden daha âlîdir.³¹⁰ Lakin bu ahvalin kâffesi maddiyatta bunların müsavi³¹¹ olmalarını men edemez. Her şeyde müsavi oldukları gibi “ruh” denilen ve netice-i havass-ı teşekkül

²⁹⁸ semt-i imtidad: uzayacağı yön

²⁹⁹ sath-i arz: yeryüzü

³⁰⁰ faik: üstün

³⁰¹ mevadd-ı gaziye: gaz maddeleri

³⁰² emlâh: tuzlar

³⁰³ suret-i tereküp ve teşekkül: oluşma biçimi

³⁰⁴ melekât: melekeler; kabiliyetler

³⁰⁵ cevalangâh: dolaşma yeri

³⁰⁶ lerzenak (ol-): titremek

³⁰⁷ tebdil-i şekl (et-): şekil değiştirmek

³⁰⁸ muhayyir-i ukûl-i mühendisîn (ol-): mühendislerin akıllarına durgunluk vermek

³⁰⁹ havass-ı beşeriye: insana ait özellikler

³¹⁰ âli: yüksek

³¹¹ müsavi: eşit

olan şeyde dahi müsavîdirler. Yani hakikatte bir nebatın ruhu nasıl yok ise bir hayvanın, bir insanın da ruhu yoktur. O insanın binası vücudu mahvolunca ruhu dahi mahvolmuş olur. Ruh vardır da onda bir beka³¹² vardır demek sırf eser-i cehl ve nadanidir³¹³!

İşte benim ne olduğumu söylediler. Dikkat buyuruldu ya bunlar hikmet-i tabiiye³¹⁴ ne kadar takarrüb³¹⁵ eylediler. O hikmetin de kuvvetinden kendileri istifade etmek için!

Şimdi biz istersek şuradan bir girizgâh³¹⁶ tutturarak bunlarla isbat-i vacib için bir münazara-i şedideye³¹⁷ girişebiliriz. Evvela deriz ki madde ve bizce daha doğrusu anasır denilen şey Hakk sübhanehu ve Taalâ hazretlerinin destgâh-ı hilkati³¹⁸ için ham eşya mesabesinde olup evvel Kadir-i Mutlak bunları istediği şekle ve surete sokarak her birine istediği gibi istidadı verir. Buna razı iseniz aramızda hiç bir ihtilaf kalmayarak gâyeti³¹⁹ “Herkesin maksudu bir ama rivayet muhtelif” deyiveririz. Lakin onlar bunu kabul edemezler. Zaten onların serd eyledikleri mülâhazat³²⁰ bir sani’-i vacibü’l-vücudun³²¹ reddi içindir. O halde anasır-ı mütehalifenin³²² sûver-i malûme-i mükevvenata³²³ ne gibi bir kudret-i saikanın³²⁴ şevkiyle girdiklerini sorarız. Zaten onlarda mevcut olan cevabı ita ederek “tesadüf ile” derler. Tesadüfün bu kadar daimi, bu kadar umumi bir intizamı temin edemeyeceğinden bahisle isbat-ı vacibe kadar artık bizim için meydan açılmış olur.

Lakin bizim maksadımız bu değildi. Biz evvela böyle bir münazaraya girişmek için kendi varlığımızı isbat edecektik. Zaten onlar dahi bizi bu vadilerde söz söyleyebilmekten men için bize maddiyetten başka bir varlık hükmetmemişlerdi. Sözüñ kisası bizi hakk-ı kelimadan ve hakk-ı müdafaadan bile men etmeye kadar varmışlardı.

³¹² beka: sonsuzluk

³¹³ eser-i cehl ve nadani: bilgisizlik eseri

³¹⁴ hikmet-i tabiiye: fizik bilimi

³¹⁵ takarrüb (eyle-): yaklaşmak

³¹⁶ girizgâh: giriş; başlangıç

³¹⁷ münazara-i şedide: şiddetli tartışma

³¹⁸ destgâh-ı hilkati: yaratılış tezgâhı

³¹⁹ gâyeti: sonuçta

³²⁰ mülâhazat: düşünceler

³²¹ sani-i vacibü’l-vücud: varlığı kesin bir yaratıcı

³²² anasır-ı mütehalife: birbirinden farklı öğeler

³²³ sûver-i malûme-i mükevvenat: yaratılmışların bilinen biçimleri

³²⁴ kudret-i saika: sevk eden güç

Binaenaleyh onların bu “tesadüf” cevabını vermelerine sebebiyet gösterecek esile-i mukaddimeyi³²⁵ de irada hacet görmeyerek biz bahsimizi yine başladığımız surette yürütmek azminde devam eyleriz. Bu halde evvela maddiyyunun bizim tayin-i mahiyet-i maddiyyemiz³²⁶ hakkında söylemiş oldukları sözleri güzelce ve tamamıyla anlayıp anlayamamış olduğumuzu kendilerine göstermek için deriz ki:

Mahiyet-i maddiyyemiz hakkında sövlediğiniz sözler kavanîn-i tabiiyeye³²⁷ de hiç mugayir³²⁸ değildir. Filvaki³²⁹ o nokta-yı nazarca³³⁰ mevcudiyetimiz bizim varlığımız demek olmayıp belki biz dahi maddeye ait bir varlık demegiz. Yani biz bize malik olmaktan ziyade madde bize malik oluyor. Biz “Mevadd-i müteşekkilemiz” yahut “anasır-ı müteşekkilemiz” diyemeyeceğiz. Madde diyecek ki “Siz benim şekil ve suret verdiğim vücudlarsınız. Benim mahlûklarımsınız!” Öyle değil mi?

Bizim şu sözümüz maddiyyun-ı felasifenin ziyadesiyle hoşuna gidecek. Pek anlayışlı şeyler olduğumuzdan bahisle bize tahsinler³³¹ aferinler yağdıracaklar. Fakat biz şu meseleyi daha derin anlayıp anlamamış olduğumuzu ispat için:

– Öyleyse biz kavli-i atike³³² göre her yedi senede bir kere ve diğer bir kavli-i cedide³³³ göre her çend³³⁴ mahda³³⁵ bir defa halıkımızı³³⁶ tebdil ediyoruz. Çünkü bugün vücudumuzun teşekkül eylediği mevadd bir kavle göre yedi sene ve bir kavle göre çend mah mukaddem³³⁷ yok idi. O müddet zarfında peyda oldu. Yine o kadar müddet sonra yok olarak yerine diğerleri kaim olacak.

Deyince o kemal-i inbisat³³⁸ ile bize tahsinler aferinler yağdıran profesörün çehresi ne kadar bozulacağına siz dikkat ediniz.

³²⁵ es’ile-i mukaddime: başlangıç so-
ruları

³²⁶ tayin-i mahiyet-i maddiye: maddi
mahiyeti belirleme

³²⁷ kavanîn-i tabiiye: doğa kanunları;
fizik kanunları

³²⁸ mugayir: ters

³²⁹ filvaki: gerçekte

³³⁰ nokta-yı nazar: bakış açısı

³³¹ tahsin: beğeni

³³² kavli-i atike: eski görüş

³³³ kavli-i cedide: yeni görüş

³³⁴ çend: birkaç

³³⁵ mah: ay

³³⁶ halık: yaratıcı

³³⁷ mukaddem: önce

³³⁸ kemal-i inbisat: tam bir memnuni-
yet

Bizim bu sözümüzdeki hikmet nerelere kadar varacağını ihtimal ki karilerimizden pek çokları vehleten³³⁹ anlayamamışlardır. Fakat o hikmet-i maddiye muallimi vehleten anlamıştır. Bu mukaddime ile can damarlarına dokunduğumuzu da canlarında peyda olan acı ile anlamışlardır.

Âsâr-ı hikemiyemizden³⁴⁰ birisinde epeyce tafsilat arz eylemiş idik ki insanın vücudu daimi bir kararda durmaz. Bugün parmaklarımızı teşhiz eyleyen tırnaklar bugün vechimizi³⁴¹ tezyin³⁴² eyleyen sakal ve bıyık ve sair tüyler bundan çend-mah mukaddem yok idiler. Biz onları bir yandan kestikçe onlar kökünden sürerek mevcutları münadim³⁴³ oldu. Yerlerine yenileri geldi.

Yine bunun gibi vücudumuzda cevelan eden kanlar dahi bundan bir zaman evvelki kan değildir. Bir zaman sonra bundan eser kalmayarak yerine tazesi, yenisi gelecektir. Zira kanımız vücudumuzu her defa cevelanında hararet-i gariziyemizle³⁴⁴ yanarak ciğerlerde bi't-tasaffi³⁴⁵ kömürü asit karbonik suretiyle nefesimizle beraber ağzımızdan çıkıp gidiyor. Bu suretle layenkati³⁴⁶ eksilen kanın yerine de her gün o gıdamızın peyda eylediği kilüs³⁴⁷ kana karışarak tazmin³⁴⁸ ve cebr-i mafat³⁴⁹ hükmünü alıyor.

Tabiiyun-ı hükemanın gayet mahirane ve mütehayyirane bir surette ispatlarına göre bu teceddüd-i daimi³⁵⁰ cildimizde lahm ü şahm³⁵¹ ve uruk³⁵² ve asabımızda vardır ki tafsilatın bu cihetini daha ileriye götürecek yer burası değildir. Zaten bu acibe-i tabiiye pek çok kimselere malum olduğu gibi münazaramız olan maddiyun-ı hükemaya dahi malumdur. Binaenaleyh meramımızı onlara anlatmak için de tatvilat-ı durâdura³⁵³ muhtaç değiliz. Onlar meramımızı bizim anlatabileceğimiz dereceden de ziyade olarak anlamışlardır.

³³⁹ vehleten: bir anda

³⁴⁰ âsâr-ı hikemiye: felsefi eserler

³⁴¹ vech: yüz, çehre

³⁴² tezyin (eyle-): süslemek

³⁴³ münadim (ol-): yok olmak

³⁴⁴ hararet-i gariziye: vücut ısısı

³⁴⁵ bi't-tasaffi: arınmayla

³⁴⁶ layenkati: aralıksız

³⁴⁷ kilüs: ak kan

³⁴⁸ tazmin: karşılama; yerine koyma

³⁴⁹ cebr-i mafat: telafi etme

³⁵⁰ teceddüd-i daimi: sürekli yenilenme

³⁵¹ lahm ü şahm: et ve yağ

³⁵² uruk: damarlar

³⁵³ tatvilat-ı durâdur: uzun uzadıya açıklamalar

Zaten bu anlayış onlar için bir beliyye-i azîmedir³⁵⁴ ki yokluğunu iddia eyledikleri ruhlarını en ziyade tazib³⁵⁵ eden dahi bu haldir. Bu hal onlar için kendi kendine kaim ve daim bir itirazdır ki cevab-ı şâfi ve mukni³⁵⁶ ile onu izaleye bir türlü kudret bulamadıklarından ıztırab-ı ruh ile kıvrım kıvrım kıvranırlar.

Ama bu ızdıraplarını onlar bize göstermemek isterler. Kitaplarında buna dair olan bahsi pek tez geçerler. Hatta bizim aleyhimize tahvil-i hüküm ve burhan³⁵⁸ için gayet ustalıklı bir mugalata-i hikiemiye³⁵⁹ yaparak derler ki:

Evet! Halık-ı vücudunuz olan madde gayet mütebeddil gayet mütehavvildir³⁶⁰. Bu ise maa-kuvvetha maddenin faaliyet-i daimesini³⁶¹ gösterir. Evet! Bugün “benim, biziz” dediğiniz vücudu teşkil eden madde çend³⁶² mah³⁶³ veyahut çend sene sonra bi’t-tedric³⁶⁴ ve bi’l-küllîye³⁶⁵ ayrılarak sizden başka sair vücutları da teşkile giderler. İhtimal ki çend mah veyahut çend sene evvelki Ahmet Mithat şimdi bir gül fidanı bir kelebek bir solucanla birkaç da sair böcek veyahut çiçek vücuduna münkasım³⁶⁶ olmuştur. Lakin bundan kaide-i esasiyemiz için ne muhalefet görülür? Maddedeki kuvve-i halikiye işte böyle nazar-ı hikmetimizde bütün bütün vazıhan³⁶⁷ mütecelli³⁶⁸ oluyor. Biz öldüğümüz zaman maddiyatımızın ölmeyeceğini bize bu suretle gösteriyor. Yani bizden evvel işte vücudumuz beher çend mah veyahud beher çend sene zarfında bir kere bize göre helak olup başkalarına göre yeniden tevellüd³⁶⁹ ediyor.

Mesele şu veçhile nazikleştikçe karilerimizin dahi nazar-ı hikmetlerini dört açmalarını rica ederiz. Zira hakikat-i matlubeyi³⁷⁰ şu

³⁵⁴ beliyye-i azime: büyük bela; zorluk

³⁵⁵ tazib (et-): üzme

³⁵⁶ cevab-ı şâfi ve mukni: işe yarar ve ikna edici cevap

³⁵⁷ mukni: ikna edici

³⁵⁸ tahvil-i hüküm ve burhan: delil ve hüküm ileriye sürme

³⁵⁹ mugalata-i hikemiye: felsefi laf kalabalıklığı

³⁶⁰ mütebeddil/mütehavvil: değişken

³⁶¹ faaliyet-i daime: sürekli faaliyet

³⁶² çend: birkaç

³⁶³ mah: ay

³⁶⁴ bi’t-tedric: yavaş yavaş

³⁶⁵ bi’l-küllîye: tamamen; büsbütün.

³⁶⁶ münkasım (ol-): ayrılmak; paylaşıl-mak

³⁶⁷ vazıhan: açık seçik

³⁶⁸ mütecelli (ol-): görünmek; ortaya çıkmak

³⁶⁹ tevellüd (et-): doğmak

³⁷⁰ hakikat-i matlube: aranan gerçek

mugalata-i hikemiyeden kurtarıp halas eylemek için bu açıkgöz-lülüğe, bu zeyrekliğe³⁷¹ ihtiyac-ı tammımız vardır. Binaenaleyh bir yandan “Feylesof-ı maddî³⁷² bize ölmeksizin birçok defalar kalıbı değiştiriyor.” latifesiyle biraz da gülelim ama şu hakikat-i fenniye-yi inkâra imkân şöyle dursun zaten onlara karşı asıl burhan-ı fennimiz³⁷³ dahi bu olduğundan bu ipucunu zinhar elimizden bırakmayalım.

Şu mevcudiyet-i maddiyemizin layenkati³⁷⁴ tebeddülü vücudumuzun mahluk-ı madde³⁷⁵ olmayıp belki mahluk bi'l-madde³⁷⁶ olduğunu isbat eden burhan-ı maddî ve katidir. Eğer biz maddenin mahluku olsa idik, halıkımız olan maddenin bizden infikâkiyle³⁷⁷ mahlukiyetin de bizden infikâki lazım gelirdi. Mahluk bi'l-madde olursak hazret-i Halık bizim cismaniyetimizi maye-i madde ile halk buyurmuş olur ki, onu da lisan-ı hikmet-i şer'îye “toprak” diye tabir eder. Bu toprak bir tabîr-i eamdır³⁷⁸. Ona bir de “tîn”³⁷⁹ tabir olunca işte su dahi dâhil olmuş olur ki mevcudiyet-i cismaniyemizin dörtte üçünden ziyadesi su olduğunu erbab-ı ulumun tahlili de meydana koyar. Nimetullahtan³⁸⁰ bila-israf yeyip içmeye mezuniyet ve hatta memuriyetimizin vechi ve hikmetiyle şu mevcudiyet-i cismaniyemizin layenkati tebeddül ve teceddüdü³⁸¹ arasında büyük bir münasebet-i fenniye ve hikemiye mevcuttur. Demek oluyor ki, mevcudiyet-i unsuriyemizden ne mikdarı eksildikçe Hakk sübhanehu ve taalâ hazretleri yine unsuriyat ile o mafatı³⁸² cebr ve ikmal³⁸³ için yeyip içmemizi tedbir buyurmuştur.

Bu halde biz maddenin mahluku, mashubu³⁸⁴ değiliz. Madde bizim levazım-ı tekemmûlat-ı cismaniyemizdendir³⁸⁵. Eğer maddenin

³⁷¹ zeyreklik: uyanıklık

³⁷² feylesof-ı maddî: materyalist filozof

³⁷³ burhan-ı fennî: ilmî delil

³⁷⁴ layenkati: süreklî

³⁷⁵ mahluk-ı madde: maddenin yaratıldığı varlık

³⁷⁶ mahlûk bi'l-madde: maddeden yaratılan varlık

³⁷⁷ infikâk: ayrılma

³⁷⁸ tabîr-i eamm: genel, ameyane tabir

³⁷⁹ tîn: çamur

³⁸⁰ nimetullah: Allah'ın nimetleri

³⁸¹ tebeddül ve teceddüd: değişme ve yenilenme

³⁸² mafat: kayıp

³⁸³ cebr ve ikmal: yerine koyma; tamamlama

³⁸⁴ mashub: sahibi olma

³⁸⁵ levazım-ı tekemmûlat-ı cismaniye: maddi varlığı tamamlayan unsurlar

o tebeddûlat ve tahavvûlatı ile bizden ayrılması üzerine bizi de bi't-tedric alıp götürmek gibi bir hâl olsa idi maddiyun-ı hükema yerden göğe kadar hak kazanırdı. Biz de kani olurduk ki, bizde bizlik ve varlık olmayıp biz de maddeyiz, bizdeki varlık da! Ama işte madde bizden ayrılıyor da biz yine varlığımızda kaim ve ecel-i müsemmamıza³⁸⁶ kadar daim bulunuyoruz.

Tatbik ve izahın bu derecesi eneiyetimiz başka cismaniyetimiz başka olduğunu yani bu vücud-ı cismani içinde bir ruh, bir “ben” mevcut bulunduğunu hele ehl-i insafa teslim ettirir ise de feylesof-ı maddiye teslim ettiremez. Bahsin bu mertebesine kadar arkamızdan koşup yakamıza sarılır. Zira teslim-i bahs ederek bizi koyuverecek olsa biz artık varlığını ispat eylediğimiz ruhun bekasına filana ve Halık-ı ruh olan Rabbimize ve onunla münasebatımıza doğru bahsi yürüterek feylesof-ı maddiyi pek geride bırakırız. Biz bahs-i hikmetimizi yükselttikçe o aşağıda kalarak nihayet bi-inayetihi Taalâ³⁸⁷ o esfel-i safilin-i inkârda³⁸⁸ kaldığı halde biz alâ-yı illiyyîn-i vusule³⁸⁹ kadar fazl-ı Rabbimiz ile yol almış oluruz.

Fakat acelemiz ne? Biz onların ellerinden kaçıp da kurtulmaya muhtaç değiliz. Onlar meyus olarak da bizim yakamızı bıraksınlar da biz kendi kendimize kaldıktan sonra istediğimiz gibi harekette muhtar bulunuruz. Binaenaleyh ta bahsin bu derecesine kadar takiben söyledikleri sözleri dinleyelim. İşte diyorlar ki:

– Sizin vücudunuzu teşkil eden maddenin layenkati tebeddül ederek her zerresinin yerine zerrat-ı cedide³⁹⁰ gelmesi bundan sizin hüviyetinizin güya tebeddül etmemesi sizde “ben”lik başka maddiyat başka olmasını kabul ettiremez. Bu bapta nazar-ı dikkat ve hikmete alınacak daha pek çok şeyler vardır. Ezcümle üç yaşındaki bir insan on dört yaşındakinin yirmi yaşındakinin otuz beş yaşındakinin elli, altmış beş, seksen, yüz yaşlarındaki insanın aynıdır diye iddia edebilir misiniz? Bu halde “İşte madde bizden ayrılıyor da biz yine varlığımız-

³⁸⁶ ecel-i müsemma: takdir olunan ecel

³⁸⁷ bi-inayetihi Taalâ: Allah'ın yardımıyla

³⁸⁸ esfel-i safilin-i inkâr: inkârın aşağı-

larının aşağısı

³⁸⁹ alâ-yı illiyyîn-i vusul: ulaşılabilecek en yüce nokta

³⁹⁰ zerrat-ı cedide: yeni zerreler

da kaim ve ila ecel-i müsemma³⁹¹ daimiz.” diye istintac³⁹² eylediğiniz hüküm batıl olduğu kendi kendisine meydana çıkıyor. İnsanın her çağındaki ahvaline göre fizyoloji ve psikoloji o kadar mütehalif³⁹³ hükümler veriyor ki bir çağdaki insan diğer çağdaki adamın ya sureten veya sireten aynıdır demeğe imkân mutasavver³⁹⁴ olamıyor. Bunun tafsili ve izahı elbette malumunuz olduğundan burada iradlarına lüzum yoktur. Zira biz “antropoloji” dersi vermiyoruz. Hikmetten bahsediyoruz. Buralarını bilmeyen, fark etmeyen insanın bu münazara-i hikemiyeye iştiraki de caiz olamaz. İmdi biz yine iddia-yı evvelimizde sabitiz. İnsan mevcudiyet-i maddiyesinden ibarettir. Ondan başka vücutta bir “ben” yoktur. Ruh falan esatir-i evvelîn³⁹⁵ kabilindendir. Hele ruhun kıdemini, bekasını tahayyül bi'l-külliye müsteb'addir³⁹⁶. İnsanı hangi çağında ne gibi havass ile madde nasıl teşkil ediyorsa insan dahi öyle oluyor. Çocukluk, gençlik, babayiğitlik, ihtiyarlık, bunaklık gibi haller gösteriyor. Eğer sizin iddia-gerdeniz³⁹⁷ gibi insanda bir ruh bulunsa, o ruh dahi baki olsa ve insanın mevcudiyet-i cismaniye ve maddiyesindeki tebeddül ve tahavvül-i daimi o ruhtan müstakil ve ondan başka bir şey bulunsa idi insanın her çağında bir başka türlü ahkâm-ı fiziyojikiye ve pisikolojikiye³⁹⁸ gösterebilmesi kabil mi idi? İnsan hep bir halde bulunmalı idi!

Nasıl? Şimdi feylesof-ı maddiyi bu itirazlarla bırakıp kaçmak caiz görülür mü? Sonra “Kaçtı!” demez mi? Biz ise kaçmakla değil merdane müdafaa ile kurtulmak istiyoruz. Biz kaçmayalım o ricat eylesin diyoruz.

En tuhafı şurası ki feylesof-ı maddi bize bu sözleri asıl kendi vicdanının hilafına olarak söylüyor. Zaten bunlarda asıl kendi vicdanlarını ikna ve tatmin edecek hikmet yoktur ki! Var olsaydı intiharı tecviz³⁹⁹ ve icra dahi ederler mi idi? Ruhları daim ızdırapta çünkü

³⁹¹ ila ecel-i müsemma: takdir edilmiş ecele kadar

³⁹² istintac (eyle-):sonuç çıkarmak

³⁹³ mütehalif: birbirine uymayan

³⁹⁴ mutasavver (ol-): tasavvur edilmek

³⁹⁵ esatir-i evvelîn: eskilerin masalları; mitoloji

³⁹⁶ müsteb'ad: ihtimal dışı; imkânsız

³⁹⁷ iddia-gerde: ileri sürülen sav

³⁹⁸ ahkâm-ı fiziyojikiye ve pisikolojikiye: ruhsal ve bedensel durumlar

³⁹⁹ tecviz (etmek): cevaz vermek; onaylamak

fikirleri daim iştihahtadır⁴⁰⁰. Kendi hikmetleri kendilerinde itminan-ı kalbi⁴⁰¹ mucib olamıyor. Bir yere bel bağlayamıyorlar. Onun için nazarlarında ruhun da hayatın da ehemmiyeti kalmayıp her cihetle meyyus ve makhur⁴⁰² olmaktan ise bari geberip gidelim diyorlar.

Evet! Bize söyledikleri şu son söz dahi muvafakat-ı fenniyesiyle beraber mutbikün-lehine⁴⁰³ tatbik hususundaki hud'akârlığı⁴⁰⁴ bildikleri için vicdanlarına mugayir olarak söyleniyor. Onlardaki hikmet vicdanlarına muvafık olsa idi cümlesi o nokta üzerinde içtima ederek bir cemaat olurlardı. Avrupaca mikdarları o kadar çoğaldığı halde henüz Liverpool'daki doksan beş mühtedi ingilizler kadar olsun bir cemaat teşkil edebildikleri yoktur.

*

Maddiyunun bize şu son hücumlarına karşı iki suretle müdafaa edeceğiz. Birisi psikoloji ve fizyolojinin yekdiğerine tatbikiyle, diğeri dahi yalnız fizyoloji ile. Bakılsa evvela yalnız fizyoloji ile müdafaa ederek badehu psikolojiyi de bahse katmak lazım gelir gibi görülürse de öyle değildir.

Mücadelemizin bu cihetinde psikoloji bir nevi istitrad⁴⁰⁵ suretinde olup asıl bahsimiz ise fizyolojiye ait olduğundan o istitradı bade'l-icra⁴⁰⁶ saded-i asliye⁴⁰⁷ rücu etmeliyiz.

Feylesof-ı maddî ne diyordu? Cismaniyet-i maddiyemizin tebeddül ve tahavvül-i daimîsi ruhumuzdan müstakil ve ondan başka bir şey olsa idi insanın her çağında bir başka türlü ahkâm-ı fizyolojikiye ve psikolojikiye göstermeyip hep bir hâlde bulunması lazım gelirdi.

Bahsin fizyolojiye ait olan kısmını sonraya bırakır isek psikolojiye ait olan kısmı için bila-tereddüd ve la-ihiraz⁴⁰⁸ deriz ki: Evet! İnsan her çağına göre bir başka türlü ahkâm-ı psikolojikiye göstermeyip ruh hep bir hâlde bulunuyor. İşte izah edelim:

⁴⁰⁰ iştiha: şüphe

⁴⁰¹ itminan-ı kalp: gönül rahatlığı

⁴⁰² makhur: kahrolmuş

⁴⁰³ mutbikün-leh: uygulanan şey

⁴⁰⁴ hud'a: hile

⁴⁰⁵ istitrad: ara söz

⁴⁰⁶ bade'l-icra: yerine getirdikten sonra

⁴⁰⁷ saded-i asliye: asıl konu

⁴⁰⁸ bila-tereddüd ve la-ihiraz: tereddütsüz ve sakınmaksızın.

Kıdem ve beka ve tabir-i diğerle ezeliyet ve ebediyet maddiyunun dedikleri gibi maddede olmaktan ziyade ruhta olmak bizim için de herkes için de akla en mülayim gelendir. Zira Hakk sübhanehu ve taalâ bizim için ruhu analiz edebilmek kabil olabilecek bir surette-yaratmayıp “O Benim emrime ait bir şeydir.” buyurmuştur. Ama maddeyi cümle⁴⁰⁹ için analiz etmek kabil olacak bir suret-i zahire-i mevcudiyetle⁴¹⁰ yaratmıştır. Maddeyi ruha zarf etmiştir. Ölüm dedikleri hall-i garib⁴¹¹ ile ruhu cesedden ayırdığı zaman işte ruhsuz madde ortada kalıyor. Bizce bir emr-i Rabbani olan ruhta kıdem ve beka bulundukça onun bu dünya üzerindeki müsafereti müddeti neden ibaret kalır ki, o müddet zarfında ruh sabi olsun, babayiğit olsun, kartlaşsın, ihtiyarlansın? Bir kaç bin sene ömrü olan bir şahsın o ömründen yalnız bir saniyelik kadar bir zaman zarfında çocuk, babayiğit, ihtiyar olması gibi tahavvülat zihne sığabilir mi? Kıdem ve beka denilen şey öyle bir kaç bin seneye de teşbih olunamaz ki, bu âlemden müddet-i güzaramızı⁴¹² bir saniyeye kadar teşbih edelim. Kâinata nisbetle küre-i arzı bir zerreye teşbih ederler. Kâinat ölçülmüş de arzın nisbeti zerre kadar olduğu görülerek mi bu söz söylenmiş? O bir teşbihtir. Bizim de bir kaç bin senelik ömre nisbetle bir saniye deyişimiz bir teşbihtir.

Bu mesele üzerinde feylesof-ı maddî çeşm-i dikkatini⁴¹³ pek kuvvetli açmalıdır. Bu söz her zaman herkesten işittiği sözlerden değildir. Bu sözü Avrupa hükamasından değil bir müntesip-i hikmet-i Kuraniyeden⁴¹⁴ işitiyor. Binaenaleyh: “Beka-yı ruh sence maznun ve mütevehhim⁴¹⁵ bir şeydir. Bence müsellemler⁴¹⁶ değildir ki bu cevabını kabul edeyim.” diye bürümeden⁴¹⁷ redd-i davaya istical⁴¹⁸ göstermemelidir. Ben sözümü onun indinde müsellemler olan fenne dahi tatbik edeceğim!

⁴⁰⁹ cümle: herkes

⁴¹⁰ suret-i zahire-i mevcudiyet: varlığı görünecek biçim

⁴¹¹ hall-i garib: garip çözülme, başkalaşma

⁴¹² müddet-i güzâr: geçen süre

⁴¹³ çeşm-i dikkat: dikkatli göz

⁴¹⁴ müntesip-i hikmet-i Kuraniye:

Kur'an'ın hikmetli bilgisine mensup kimse

⁴¹⁵ maznun ve mütevehhim: zan ve evham; geçersiz bilgi

⁴¹⁶ müsellemler: doğrulanmış

⁴¹⁷ bürümeden: düşünmeksizin

⁴¹⁸ istical (göster-): acele etmek

“Hiye min emri Rabbi”* olan ruhun melekât-i fizyolojikiyeden⁴¹⁹ en ziyade mücerred ve binaenaleyh en safi tecelliyatını görmek için hal-i sabavete⁴²⁰ ve hal-i pirîye⁴²¹ bakılmalıdır. Ama nazar-ı hikmetle bakılmalıdır! Gehvare-i masumiyetinde⁴²² mışıl mışıl uyur iken uyanarak validesinin yüzüne bir tavr-ı kerrubiyane⁴²³ ile gülen masum-ı safideki hale bakılmalıdır. Fakat bu nazar-ı dikkat atfedildiği zaman pedagoji yani ilm-i terbiyetül-etfalın insanı irşad eylediği hikmet dahi göz önünde olmalıdır. Yani düşünmelidir ki çocukta maddi manevi bir rahatsızlık, bir ihtiyaç, bir mazlumiyet olmaz ise çocuk ağlamayacak titizlik göstermeyecektir. Kezalik kuşe-i varestegî-i tufuliyet-i saniyede⁴²⁴ bulunan pir-i hikmet-i zamire⁴²⁵ de bakılmalıdır. Ona da o nazar-ı hikmetle bakılmalıdır ki evladının hâl-i acz-i tufuliyet ve sabavetinde⁴²⁶ sefkat-i pederanesini onlara hamî ve hizmetkar ederek büyütmüş olan o peder-i kâmil şimdi kendisi hal-i acz-i tufuliyet-i saniyeye geldiği zaman dahi evlad-ı zi-iktidarının⁴²⁷ şefkat-i hamiyane ve hadimanesine⁴²⁸ tamamıyla nailiyet hakkına maliktir. Kendisi gûnagûn kayıtsızlıklar, şefkatsizlikler ile rencide⁴²⁹ edilmeyecek. Eldeki safiyet-i melekâneye rencişi-i gûnagûn⁴³⁰ ile halel⁴³¹ getirilmeyecek.

Bu iki safiyet arasında bir zaman olmuştur ki o ruh-ı safi sahibi gâh esir-i tehevvr⁴³² gâh mağlub-ı gazap olarak ruhun safiyet-i melekânesiyle tevfiğ⁴³³ kabul edemeyecek nice hâllerde bulunmuştur. Lakin bu ahval-i müstağribenin⁴³⁴ esbab-ı mucibe-i fenniyesi⁴³⁵

* Hiye min emri Rabbi: “Onun bilgisi Rabbimin emrindedir, ona aittir” anlamında, İsrâ Suresinin 85. ayetin bir kısmının meali. (Ed.)

⁴¹⁹ melekât-i fizyolojikiye: fizyolojik melekeler; kabiliyetler

⁴²⁰ hal-i sabâvet: çocukluk çağı

⁴²¹ hal-i pirî: yaşlılık hali

⁴²² gehvâre-i masumiyet: bebeklik beşiği

⁴²³ tavr-ı kerrûbiyâne: melek tavrı

⁴²⁴ kuşe-i varestegî-i tufuliyet-i saniye: ikinci bebeklik döneminin rahatlık köşesi

⁴²⁵ pir-i hikmet-i zamire: bilge ihtiyar

⁴²⁶ hâl-i acz-i tufuliyet ve sabavet: be-beklik ve çocukluk çağının zayıflığı

⁴²⁷ evlad-ı zi-iktidar: güçlü çocuklar

⁴²⁸ şefkat-i hamiyane ve hadimane: himaye ve hizmet edici bir şefkat

⁴²⁹ rencide (et-): incitmek

⁴³⁰ rencişi-i gûnagûn: türlü türlü eziyetler

⁴³¹ halel (getir-): zarar vermek

⁴³² esir-i tehevvr: öfkesinin tutsağı

⁴³³ tevfiğ: uyum

⁴³⁴ ahval-i müstağribe: garip durumlar

⁴³⁵ esbab-ı mucibe-i fenniye: ilmi ge-

nedir? Bunu mu-şikâfane⁴³⁶ bir dikkatle tettebbu ve tayin etmeyecek olursak karanlığa kubur sıkamak kabilinden olarak boş yere münazara ve mücahede etmiş oluruz.

Nisvandana⁴³⁷ birisinin uzv-ı nev'îsini⁴³⁸ hâl-i tufuliyetinde tettebbu eyleyen antropolog o uzuvda bilahere zükûr⁴³⁹ ile münasebet-i malumeye delalet edecek hiç bir hâl bulamıyor. Erkeğin memesinde çocuk emzirmeğe delalet eyleyecek hiç bir hal bulunmadığı gibi! Sonra o sabiiyeyi mertebe-i kemal-i nisvaniyesini bulduğu zaman tettebbu ediyor, bakıyor ki tevlid⁴⁴⁰ için lazım gelen istidatların kâffesi orada hemen evvel yok iken yeniden peyda olmuş! Bu tettebbu erkekte dahi böyle bir netice intac eyliyor. Şu bahsi tafsilat-ı lazime-i fenniyesiyle izah ve tafsil etmeye mahcubiyet mani olur. Hem o kadar tafsile hacet de yoktur. Keyfiyet erbab-ı fenne malum olduğundan karilerimizi veyahut şu meselede muarızımız olan maddiyunu aldatacak değiliz ya! İmdi uzv-ı mezkûrun teşekkûlat-ı ibtidaiyesi⁴⁴¹ kendi sahibinde ihsas-ı şehveti⁴⁴² ıka etmekte⁴⁴³ bulunduğu ve ruh bu uzvun meleke-i fizyolojikiyesinden mütehasıl⁴⁴⁴ ihtisastan azade olduğu halde hiç de esir-i şehvet olmuyorken sonra tekemmûlat-ı nev'iyenin⁴⁴⁵ husulüyle bi'l-farz esir-i şehvet oluyorsa bu hal ruhta bir tebeddül mü gösterir? Yoksa uzuvda bir tebeddül mü? Bir saniye bile tereddüde hacet kalmaksızın teslim olunur ki tebeddül “tebeddül-i psikolojikiye” değil “tebeddül-i fizyolojikiye”dir.

Hep tebeddûlat-ı fizyolojikiyeden⁴⁴⁶ olmak, hep esası işte o mevcudiyet-i maddiye ve cismaniyemizin layenkati tebeddül ve tahavvül etmesi meselesi üzerine mübteni⁴⁴⁷ bulunmak üzere mürur-ı zaman ile asaba salabet-i dimağa⁴⁴⁸ ve yine dimağ-ı taviil⁴⁴⁹ demek

rekçeler

⁴³⁶ mu-şikâfane: kılı kırk yararcasına; ayrıntılı olarak

⁴³⁷ nisvan: kadınlar

⁴³⁸ uzv-ı nev'î: cinsel organ

⁴³⁹ zükûr: erkeklik

⁴⁴⁰ tevlid: doğurma

⁴⁴¹ teşekkûlat-ı ibtidaiye: ilk oluşum

⁴⁴² ihsas-ı şehvet: şehvet duyguları

⁴⁴³ ıka' (et-): yapmak; zorlamak

⁴⁴⁴ mütehasıl: oluşan

⁴⁴⁵ tekemmûlat-ı neviye: türlerin tamamlanması

⁴⁴⁶ tebeddûlat-ı fizyolojikiye: fizyolojik değişiklikler

⁴⁴⁷ mübteni: kurulu; dayalı

⁴⁴⁸ salabet-i dimağ: beynin dayanıklılığı

⁴⁴⁹ dimağ-ı taviil: **uzun beyin**

olan murdar iliğ⁴⁵⁰ kuvvet ve metanet gelerek hele birçok da avarız⁴⁵¹ ve müşahedat⁴⁵² ve emsal⁴⁵³ ve esbab-ı hariciyeden⁴⁵⁴ dolayı insanda tehevür, hırs filan gibi emraz-ı nefsanîye⁴⁵⁵ peyda oluyor. Bunları da ruha ait bir tebeddüldür diye hükmeylemek ruh aleyhinde ne yaman bir iftiradır. Bunlar hep havass-ı zahire ve batineye⁴⁵⁶ müvekkil⁴⁵⁷ olan uzuvların erbab-ı fen nezdinde işte “meleke”⁴⁵⁸ denilen mukteziyat-ı faalanesidir⁴⁵⁹ ki bir zaman yani sabavette yok veyahut pek az iken bir zaman sonra yani kemal çağında var olmuş yahut çoğalmış ve bir zaman sonra yani herem⁴⁶⁰ çağında yine azalacak yine yok olacaktır.

Ruh ise bunların en azgınlığı zamanında bile bunlara muarız bulunmuştur. Maddiyun eğerçi kendilerindeki ahval-i ruhaniyeyi hiç tecrübe etmemiş gibi davranırlar ise de ahval-i ruhaniyelerini daima tettebbu ile tezkiye-i nefis⁴⁶¹ mücahadesinde bulunan ruhaniyun hatta hakikiyun⁴⁶² hatta tabiiyun⁴⁶³ bile ruhun bu muarazasına⁴⁶⁴ dikkat etmişlerdir ve ediyorlar. Bi-gayri hakkın kimseyi incittikleri ve hatta bir kelbi⁴⁶⁵ ağılatukları zaman ruhunun kendilerini nasıl muahaze eylediğini göz ile görürcesine hisseylemişlerdir ve eyliyorlar. Ve illa her lisanda “nedamet” kelimesi manasız bir kelime hükmünü alır idi. Nedamet nedir? İnsanın ruha karşı mesuliyetinden mütevellit⁴⁶⁶ bir mahcubiyet değil mi? Pek çok kere olur ki insanın derununda bir kuvvet yani ruh “Bunu niçin böyle yaptın?” diye insanı yer bitirir. Hatta insan buna cevap vermekten, meram anlatmaktan aciz kalarak “Ey! Yaptımsa yaptım, ne yapayım” diye tuğyan⁴⁶⁷ derecelerine kadar da varır.

İnsandaki emraz-ı nefsanîyenin gerek peydası⁴⁶⁸ gerek tezayüdü⁴⁶⁹ melekât-ı fizyoljikiyesinin melekât-ı ruhiye aleyhine tuğyanı

⁴⁵⁰ murdar ilik: omurilik

⁴⁵¹ avarız: arızalar; noksanlar

⁴⁵² müşahedat: gözlemler

⁴⁵³ emsal: misaller; örnekler

⁴⁵⁴ esbab-ı hariciye: haricî sebepler

⁴⁵⁵ emraz-ı nefsanîye: kişisel hastalıklar.

⁴⁵⁶ havâss-ı zahire ve batine: görünen ve görünmeyen duyular

⁴⁵⁷ müvekkil (ol-): yerine bakmak

⁴⁵⁸ meleke: maharet; yetenek

⁴⁵⁹ mukteza-yı faalane: işleyen gereçler

⁴⁶⁰ herem: yaşlılık

⁴⁶¹ tezkiye-i nefis: nefsi arındırma

⁴⁶² hakikiyun: realistler

⁴⁶³ tabiiyun: natüralistler

⁴⁶⁴ muaraza: çatışma

⁴⁶⁵ kelb: köpek

⁴⁶⁶ mütevellit: ortaya çıkma

⁴⁶⁷ tuğyan: isyan

⁴⁶⁸ peyda: ortaya çıkma

⁴⁶⁹ tezayüd: artma

eseri olduğuna ve hatta bunda avarız ve müşahadat ve emsal ve esbab-ı hariciyenin de pek büyük hükmü bulunduğu bir burhan-ı maddi dahi تنها yerlerde yaşayan adamlarla merakiz-i medinede⁴⁷⁰ yaşayan adamlar arasındaki safvet ve şeytanat farkıdır.

Bir köylüde gördüğümüz safvet-i kalbi⁴⁷¹ neye haml⁴⁷² edeceğiz? O safvet-i kalb ki, adeta masumiyet-i tıflaneye⁴⁷³ karib bir şeydir! Bunu melekât-ı ruhiyesince bir noksana haml edebilir miyiz? Çünkü esbabı zahir ve bahirdir⁴⁷⁴. O biçarenin tena'um ve taayyüşü⁴⁷⁵ uzuvlarındaki melekât-ı fizyolojikiyeyi azgınlık derecesine vardıracak mertebede değildir.

Ne yer ne içer ki? Ne kadar telebbüs⁴⁷⁶ eder ne veçhile ittihaz-i sükna⁴⁷⁷ eyleyebilir ki?

Ekonomiyi ayrı antropolojiyi ayrı etnografyayı da ayrı olarak tahsil ve tettebbu eyledikten sonra bir kere bunları yekdiğeriyle tatbik edelim de ondan bir hikmet çıkaralım. Bazı milletleri bazılarında daha halim daha safi görüyoruz. Bir milletin bile bazı aksamını⁴⁷⁸ bazı aksamından daha mutedil, daha selim buluyoruz. Bu meseleyi bir kere etnografyaya tatbik ederek mesela “Hintler halim olurlar, Avrupalılar gibi gazub⁴⁷⁹ değildirler!” deyivermeyelim yahut “Şu adam lenfai⁴⁸⁰ olduğundan halim ve şu ise deme vi⁴⁸¹ bulunduğundan gazub” hükmünü ita⁴⁸² edivermeyelim. Bir kere de bunların ahval-i ekonomikiyelerini yani nasıl yaşadıklarını düşünelim. Kış mevsimlerinde mükemmel şömineler, sobalar, kaloriferlerle teshin⁴⁸³ olunan yerlerde oturup fanilalara sarılarak, paltolara kürklere gömülerek kışın yazdan farkını bırakmamış olan ahali soğğun da sıcağın da tesiratına göğüs vermeye mahkûm olanlara benzer mi? Her nevbet-i taamında balık, kuş, koyun sığır etleriyle sebze ve ha-

⁴⁷⁰ merakiz-i medine: şehir merkezleri

⁴⁷¹ safvet-i kalp: kalp temizliği

⁴⁷² haml (et-): yorumlamak

⁴⁷³ masumiyet-i tıflane: çocuk saflığı

⁴⁷⁴ zahir ve bahir: açık ve seçik

⁴⁷⁵ tena'um ve taayyüş: yeyip içme; yaşama

⁴⁷⁶ telebbüs (et-): örtünmek

⁴⁷⁷ ittihaz-i sükna (et-): barınmak

⁴⁷⁸ aksam: kısımlar

⁴⁷⁹ gazub öfkeli; sert

⁴⁸⁰ lenfai:sakin; ağırkanlı

⁴⁸¹ deme vi: asabî; sinirli.

⁴⁸² ita(et-): vermek

⁴⁸³ teshin (ol-): ısıtılmak

murları bir kaide-i tıbbiye ve hıfzı-ı sıhhiye ile kanun altına alınmış olan ve o et'imeyi⁴⁸⁴ ince şaraplarla, nefis biralarla tartib⁴⁸⁵ eyleyen halk, suda kaynamış pirinç, suda haşlanmış asida⁴⁸⁶ veya mamalığa⁴⁸⁷ ile ve çeşme ve dere suyu ile taayyüş eden⁴⁸⁸ halka nisbet mi kabul eder? Artık meşrubat-ı küüliyenin⁴⁸⁹ tab'-ı beşerde mucip olacağı tagayyüratı hesaba koymayalım. Fakat o mütenaim⁴⁹⁰ halkın mecamiinde⁴⁹¹ enva-ı şeytanat meydan aldığı halde bu ehl-i riyazet⁴⁹² halkın mecamiinde o yoldaki su-i emsal⁴⁹³ dahi bulunmadığını hesaptan hariç tutamayız. İşte bu tedkik bize gösterir ki “terakkiyat-ı medeniye” ve “mesudiyet-i medeniye” denilen âlemlerdeki halk, tenhalık yerlerdeki adamlar gibi safi olamazlar.

Bunu düşünelim de müteakiben tahattur⁴⁹⁴ edelim ki o tena'umat-ı medeniye⁴⁹⁵ içinde bulunan halkın ruhu bu külfetlerden mahzuz⁴⁹⁶ da alamaz. Bir istiğrakdır⁴⁹⁷ gider ama aralıkta bir ruhun kendi ihtisasatına⁴⁹⁸ müracaat edilmedikçe ruh bu külfetlerden sıkkıldığını hiç saklamaz. Bunları bir işkence olarak çektiğini dermeyen ederek⁴⁹⁹ şöyle sahralık, tenhalık bir yere atılmayı pek ister. Şairler ki, ihtisasat-ı ruhiyelerine elbette bankacılardan daha ziyade tâbidirler, daima çemenzarı, çağlayanları, kuşları, çiçekleri tahayyül ederek olanca fesahat ve belagatıyla bunları teganni ederler⁵⁰⁰. Feylesof ki elbette siyasiyundan ziyade ihtisasat-ı ruhiyesine mutidir, o da sükût ve sükûn yerlerini kemal-i tahassür ile ister.

İşte maddeten sabit oldu ki ruh hep bir hâldedir. Tebeddül ise melekât-ı fizyolojikiyedir. Bu da mevcudiyet-i maddiye ve cismaniye'nin tahavvül-i daimesi eseridir. Bir ehl-i şehvetin can attığı bir mahbube-i dilaraya bir sabi, bir pir hiç de o nazarla bakamaz.

⁴⁸⁴ et'ime: yemekler

⁴⁸⁵ tartib (eyle-): ıslatmak

⁴⁸⁶ asîde: bulamaç

⁴⁸⁷ mamalığa: lapa

⁴⁸⁸ taayyüş (et-): yaşamak

⁴⁸⁹ meşrubat-ı küüliye: alkollü içki

⁴⁹⁰ mütenaim: nimetler içinde yaşayan

⁴⁹¹ mecami: toplanma yerleri

⁴⁹² ehl-i riyazet: az yiyen

⁴⁹³ su-i emsal: kötü örnekler

⁴⁹⁴ tahattur (et-): hatırlamak

⁴⁹⁵ tena'umat-ı medeniye: medeniyetin nimetleri

⁴⁹⁶ mahzuz: memnun; hoşnut

⁴⁹⁷ istiğrak: dalma; meşgul olma

⁴⁹⁸ ihtisasat: duygular; sezgiler

⁴⁹⁹ dermeyen (et-): ortaya sürmek; söylemek

⁵⁰⁰ teganni (et-): seslendirmek

*

Şuracıkta a'damız⁵⁰¹ bulunan maddiyun ile bir kaç dakikalık bir mütareke akd edelim de ehıbbamız⁵⁰², ihvanımız⁵⁰³ bulunan ehl-i iman ile iki çift söz edelim:

Ey ihvan-ı din! Maddiyun ile olan şu münazara ve mücadele size lisan-ı şeriatimizin ıstılahat-ı mutasavvıfımızın “nefs” ve “ruh” tabir eyledikleri kuvvetler hakkında bir hayli izahat ve tefsirat-i fenniye⁵⁰⁴ verdi. Değil mi? Erbab-ı dinden pek çokları vardır ki esasen mümin ve mutakit oldukları halde bu misilli tabiratin mahiyetlerinde olan ehemmiyet-i azimeyi takdir edemeyerek gafil bulunurlar. Hele tahsilleri nakıs olanlar ki onlar mukaddematdan⁵⁰⁵ ibaret olarak istihsal eyledikleri bazı malumat-ı sathıye üzerine derakap feylesof kesilerek bu gibi şeyleri hemen hemen efsane ve efsun olarak telakki ederler.

Bilmeliyiz ki, me'huz min levhü'l mahfuz⁵⁰⁶ olan Kur'an-ı Azimüşşan bir hazine-i hikmet-i mahzadır⁵⁰⁷. İnanmalıyız ki ondan iktibas-ı envar-ı hikmet⁵⁰⁸ ederek bunca müellefat-ı cihan-bahalarla⁵⁰⁹ kütüphane-i milliyemizi zengin eden ulema ve meşayih⁵¹⁰ “rahmetullahi aleyhim ecmain”⁵¹¹ efendilerimiz hazeratı öyle sa'y-i abesle⁵¹² iştigal etmiş mütevehhimîn-i maddiyuna⁵¹³ benzemezler. Bizi irşad için pişgâh-ı enzar-ı hikmet ve intibahımıza⁵¹⁴ koydukları hakayık zamanımızca Avrupa'da müterakki⁵¹⁵ görülen ulûma asla muhalif değildirlər. Fakat ulum-ı mezkûre taalllüm⁵¹⁶ edilir iken yal-

⁵⁰¹ a'da: düşman

⁵⁰² ehıbba: dost

⁵⁰³ ihvan: kardeş

⁵⁰⁴ tefsirat-i fenniye: ilmi yorumlar

⁵⁰⁵ mukaddemat: başlangıç seviyesindeki bilgi

⁵⁰⁶ me'huz min levhü'l mahfuz: Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevî levhadan alınma

⁵⁰⁷ hazine-i hikmet-i mahza: tam bir hikmet hazinesi

⁵⁰⁸ iktibas-ı envar-ı hikmet (et-): hikmetin nurlarından almak

⁵⁰⁹ müellefat-ı cihan-bahalar: çok kıymetli kitaplar

⁵¹⁰ ulema ve meşayih: alimler ve tasavvuf büyükleri

⁵¹¹ rahmetullahi aleyhim ecmain: Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun

⁵¹² sa'y-i abes: boş iş

⁵¹³ mütevehhimîn-i maddiyun: kuşku-cu materyalistler

⁵¹⁴ pişgâh-ı enzar-ı hikmet ve intibah: uyanık ve bilge bakışlarımızın önü

⁵¹⁵ müterakki: ileri

⁵¹⁶ taalllüm (et-): öğrenmek

nız sahifelerin üzerindeki sözler nazarlarımızı tağlit⁵¹⁷ etmemelidirler. Onların zımnlarındaki⁵¹⁸ hükümler zihinlerimizi tenvir etmelidirler.

İşte sabit oldu ki, nefis dediğimiz şey hükema-yı cedidenin⁵¹⁹ “melekat-i fizyolojikiye” dedikleri şeydir. Yani her uzvun mukteza-yı tabiisinden⁵²⁰ mütevellid hüküm ki, ruh ondan âli, ondan safi bir meleke-i melekiye⁵²¹ ile bizi insanlık şerefine davet eder. Nefsin ilcaatı⁵²² ruhtan müstakil bir şey olduğunu bedaheten⁵²³ görmek için tecelliyat-ı nefsiyenin en bahiri⁵²⁴ olan şehveti misal ittihaz edelim. Sabi iken bizde bu bela yok idi. Pir iken yine yok oluyor. Civan iken bunun ilcasını⁵²⁵ ruha isnat ve iftira etmek nasıl kabil olur ki o melekeye müvekkil⁵²⁶ olan hassiyetini⁵²⁷ çıkardıkları gibi onun ilcası da işte mahvolup gidiyor. Ruh yine melekât-ı melekiye baki kalıyor.

Emraz-ı nefsanîyenin kâffesi⁵²⁸ de böyledir.

Sirac-ı vehhacımız⁵²⁹ olan Kur'an-ı Azimü's-şandan iktibas-ı hikmetle mürebbi-i enam⁵³⁰ olan ulema ve meşayih-ı kiram efendilerimiz hazeratı niam-i ilahiyeden⁵³¹ tena'um⁵³² hususundaki muhtariyetimizle⁵³³ beraber israfı nehy⁵³⁴, kanaati emir buyurmuşlar. Her faziletin meratibi⁵³⁵ olduğu gibi fazilet-i kanaatin da meratibi vardır. Hele evvel-be-evvel kanaat denilen, şey meskenetle⁵³⁶ müteradif⁵³⁷ değildir. Ele geçmeyecek olan bir nimetten meyus olup da “Ben o nimetsiz de kanaat ederim.” demek meskenettir. Fazilet-i kanaatin meratib-i aliyesinde perhiz ve riyazeti buluruz. İşte nimet elde, ama o perhizkâr yine riyazet eyliyor. Ulûmdan müktesebat-ı sathîye⁵³⁸ erbabı bunu hayvan gibi açlığa haml ederler. İlm-i hıfzu's-sıhhayı

⁵¹⁷ tağlit (et-):yanıltmak

⁵¹⁸ zımn: iç

⁵¹⁹ hükema-yı cedide: yeni filozoflar

⁵²⁰ mukteza-yı tabii: doğal gerekler

⁵²¹ meleke-i melekiye: meleklerle özgü yeti

⁵²² ilcaat: zorlamalar

⁵²³ bedaheten: hemen; açıklıkla

⁵²⁴ bahir: açık seçik

⁵²⁵ ilca: zorlama

⁵²⁶ müvekkil (ol-): vekâlet etmek

⁵²⁷ hasiyyet: özellik

⁵²⁸ kâffe: bütün; hep

⁵²⁹ sirâc-ı vehhâc: parlak ışık

⁵³⁰ mürebbi-i enam: insanlığın eğitme-ni

⁵³¹ niam-ı ilahi: ilahi nimetler;

⁵³² tena'um: nimetlenme

⁵³³ muhtariyet: özgürlük

⁵³⁴ nehy: yasaklama

⁵³⁵ meratib: mertebeler; dereceler

⁵³⁶ meskenet: miskinlik; tembellik

⁵³⁷ müteradif: eş anlamlı

⁵³⁸ müktesebat-ı sathîye: yüzeysel bilgi

da burhan⁵³⁹ olarak irad eyleyip mesela et yemeyen vücudun he-
lak olacağına hüküm veriyorlar. Ne safderunane cehalet! Afrikada,
Hindistan'da yüz binlerce, milyonlarca nüfusu müştemil milel ü
kabail⁵⁴⁰ var ki, Avrupalıların bir haftada yedikleri eti bir yılda, bel-
ki on yılda yemiyorlar. Neden yüz yaşına, yüz yirmi yaşına kadar
yaşayabiliyorlar?

Ehl-i riyazet melekat-ı fiziolojikiyeyi artırıp nefsi azdırmamak
için perhiz ederler. Onlar için ihtiyari olan bu riyazet umum için
kısmen ıztırari⁵⁴¹ hükmüne konularak oruç farz edilmiştir. Ne kadar
muvafık-ı fen, ne kadar mutabık-ı hikmettir! Hiç olmazsa günde yedi
sekiz saat açlığın mahkûmu, mağlubu olarak nazar-ı hikmeti açar,
fıkr-i hikmeti tenvir eyleriz. O mağlubiyet haddizatında nefsin mağ-
lubiyeti olduğunu düşünerek bir mücahede-i nefsiyede bulunuruz.

Enva-ı ibadet ve zıkr ü fıkr dahi böyledir. Bunları abes zanneden
gençlerin asıl bu zanları abestir. Huzur-u manevi-yi Rabbi'l-âleminde
müsul⁵⁴² ile icabına göre yüzümüzü yerlere sürerek gösterdiğimiz
zillet ve iftikar⁵⁴³ işte tamam nefs-i tağiye ve bağiye⁵⁴⁴ için rağm⁵⁴⁵
hükümünü alacak bir terbiyedir.

Avrupa felasife-i maddiyyunu insanda bir ruh olmadığı iddiasın-
da imişler. Ruhlarının kâffe-i ilcaatını⁵⁴⁶ mahvetmiş oldukları halde
filvaki kendilerinde bir ruh bulunduğundan haberdar olmamaları
istib'ad⁵⁴⁷ edilmemelidir. Evvelce dediğimiz veçhile o kadar tena'um,
o derecelerde ifrat-ı tena'um halinde bulunan bir adam için fezail-i
ruhiyeden⁵⁴⁸ bi'l-küllîye⁵⁴⁹ tecerrüt⁵⁵⁰ hemen bir nefs-i mutlaka ve
mahza⁵⁵¹ halini almak zaruri değil midir? Herif giyinir kuşanır, yer
içer ve bahusus içer!.. Bu suretle kuvvetleri, şiddetleri artacak olan
emraz-ı nefsanîyenin her birisine icra-yı hüküm edecek olan fuhuş,

⁵³⁹ burhan: delil

⁵⁴⁰ milel ü kabail: milletler ve kabileler.

⁵⁴¹ ıztırari: zorunlu

⁵⁴² müsul: saygıyla ayakta durma

⁵⁴³ iftikar: tevazu; alçakgönüllülük

⁵⁴⁴ nefs-i tağiye ve bağiye: azgın ve had-
dini aşan benlik

⁵⁴⁵ rağm: aşagılama

⁵⁴⁶ kâffe-i ilcaat: zorlamaların hepsi

⁵⁴⁷ istib'ad (et-): yadırgamak

⁵⁴⁸ fezâil-i ruhiye: ruha dair erdemler

⁵⁴⁹ bi'l-küllîye: tamamen; büsbütün

⁵⁵⁰ tecerrüt: soyutlanma

⁵⁵¹ nefs-i mutlaka ve mahza: mutlak ve
tek benlik

kin, gazez şekavet⁵⁵², şeytanet meydanlarını açık bulur ve bir gün, bir an kendisini huzur-ı Rabbü'l-âlemînde farz ederek ruy-i tazarru ve ubudiyeti⁵⁵³ secdegâh-ı tezellül ve meskenete⁵⁵⁴ koymak şöyle dursun kemal-i istikbar⁵⁵⁵ ile vücud-ı vacibi⁵⁵⁶ bile inkâra kadar varır ise o adamın hali ne olur? Artık bu behimiyet-i hakikiye⁵⁵⁷ “İşte bende ruh dahi yoktur!” diye ilan-ı cinnet eyleyse istib’ad⁵⁵⁸ mı kılınır?

Böyle azgıncasına almış olduğu bir terbiye muktezasınca⁵⁵⁹ ana baba şefkatini, evlat karındaş muhabbetini, vatan sevdasını kavanîn-i ilahiye ve medeniye⁵⁶⁰ inkiyad⁵⁶¹ gayretini insaniyet-i melekâne lezzetini kaybetmiş olan bu zavallı dall⁵⁶² bir de mudill⁵⁶³ kesilerek, bize vaaz ve nasihat vermeğe dahi kalkışır ise güler misiniz?

Gülmeyiniz ey ihvan-ı din⁵⁶⁴ acıyınız! Ekseriya bir beliyeye⁵⁶⁵ duçar olan adam o beliyeden kurtulması ihtimalinden ziyade başkalarının da ona duçar olması ile müteselli olur. “El-beliye izâ ammet tâbet”* demişler. Bir kambura sormuşlar ki kendisi düzelirse mi memnun olur yoksa bütün dünya kambur olursa mı? İkinci sureti tercih eylemiş!

İşte o felasife-i lâ-yuflihûn⁵⁶⁶ böyle kâffe-i maneviyat-ı fezail-i beşeriye⁵⁶⁷ kaybederek, Allahı inkâr eyleyerek kendi ruhlarını inkâr eyleyerek, kendilerini mertebe-i behimiyete⁵⁶⁸ indirmekle dahi kalmayıp nihayet enva-i hayvanattan⁵⁶⁹ hiç birisinde tab’an

⁵⁵² şekavet: kötülük yapma

⁵⁵³ ruy-i tazarru ve ubudiyet: kulluk ve yakarış yüzü

⁵⁵⁴ secdegâh-ı tezellül ve meskenet: miskinlik ve alçalma ile secdaya kapanma

⁵⁵⁵ kemal-i istikbar: aşırı büyülenme

⁵⁵⁶ vücud-ı vacib: yaratıcının varlığı

⁵⁵⁷ behimiyet-i hakikiye: gerçek hayvanlık

⁵⁵⁸ istib’ad (kıl-): yadırgamak

⁵⁵⁹ mukteza: gerek

⁵⁶⁰ kavanin-i ilahiye ve medeniye: ilahi ve medeni kanunlar

⁵⁶¹ İnkiyad: boyun eğme; uyma

⁵⁶² dall: sapıtmış, doğru yoldan ayrılmış

⁵⁶³ mudill: saptıran

⁵⁶⁴ ihvan-ı din: din kardeşleri

⁵⁶⁵ beliyeye: bela; zorluk

* El-beliye izâ ammet tâbet: “Bela- lar herkese isabet edince güzeldir” anlamında Arapça söz. (Haz.)

⁵⁶⁶ felasife-i lâ-yuflihûn: kurtuluşa erişemeyen filozoflar

⁵⁶⁷ kâffe-i maneviyat-ı fezâil-i beşeriye: İnsanlığın bütün manevi erdemleri

⁵⁶⁸ mertebe-i behimiyet: hayvanların düzeyi

⁵⁶⁹ enva-i hayvanat: hayvan çeşitleri

ve tabiaten görülmeyen ve akreplere bile bühân⁵⁷⁰ olarak isnat edilen intihar beliyyesiyle canlarını cehenneme ısmarlayıp gidiyorlar. Hâzihî mücâzatühüm ve hümler⁵⁷¹ müstehakkûn!*

*

Sadetten⁵⁷¹ çıktık zannolunmasın. Sözümüzü nerede bıraktığı-mız pekâla hatırımızdadır. Maddiyunun bize söylediği bir sözü iki türlü müdafaa edecektik. O söz cismaniyet-i maddiyemizin tebeddül ve tahavvül-i daimîsi ruhumuzdan müstakil ve ondan başka bir şey olsaydı insanın her çağında bir başka hale girmeyip hep bir halde bulunması lazım geleceği kaziyesi idi. Buna verdiğimiz ilk cevapta insanda görülen tebeddülâtın hep fizyolojik olup ruhun ise hiç tebeddül etmediğini ve hatta o tahavvülât-ı fizyolojikiyeye muarazada⁵⁷² bile bulunduğunu göstermiştik.

Bu cevap bizim galebemiz için kâfidir de fazladır bile. Fakat feylesof-ı maddi bununla da kanaat göstermek istemez. Bu cevabımızın içine bazı mesail-i ruhiye ilave etmiş olduğumuzdan ve bhusus o mesail-i ruhiyeyi burhan olarak irad eylemiş bulunduğumuzdan bize der ki: Ben ruhun adem-i vücudunu⁵⁷³ iddia edip dururken sen güya ruhun mevcudiyetine kail⁵⁷⁴ imişim gibi bana ondan burhan getiriyorsun. Burhanını da kabul edemem müberhenün-lehini⁵⁷⁵ de.

Şimdi bahis tasaffi⁵⁷⁶ ede ede öyle bir noktaya indi ki bu noktada mevcudiyet-i cismaniyemiz bir yandan vuku-ı ifrazat⁵⁷⁷ ve diğer taraftan vuku-u idhalat ve inzimamat⁵⁷⁸ ile tebeddül ve tahavvül eylediği halde bu tebeddül ve tahavvülden azade ve ondan müstakil bir şeyin yani bir ruhun bir “ben”liğin yine bizde baki kaldığını katiyen ve sarahaten isbat eylemek maddesinden ibarettir. Bu tahavvül ve

⁵⁷⁰ bühân: iftira

* Hâzihî mücâzatühüm vehüm lehüm müstehakkûn: “İşte bu onların işlediklerinin karşılığıdır ve onlar da yaptıklarına karşılık olarak bu cezayı hak etmişlerdir” (Ed.)

⁵⁷¹ sadet: konu

⁵⁷² muaraza: karşı çıkma

⁵⁷³ adem-i vücut: varlığının mevcut olmayışı

⁵⁷⁴ kail (ol-): inanmak

⁵⁷⁵ müberhenün-leh: kanıtlanan şey

⁵⁷⁶ tasaffi: özü ortaya çıkma; arınma

⁵⁷⁷ vuku-ı ifrazat: (vücuttan) çıkmalar

⁵⁷⁸ vuku-ı idhalat ve inzimamat: (vücuda) giren ve eklenen şeyler

tebeddüliden azade kalan şey işte ruhumuz olduğunu evvelce isbat eylemiş olduğumuzu da hasım kabul etmiyor. Onu bir eser ile hem de ruhtan başka bir eser ile isbat etmeğimizi istiyor.

Ah! Ona kalsa bunu hiç istemeyecek. Zira işte bu talebine vuku bulacak mukabele-i maddiyatı büsbütün hükümden düşürüp hakikatı meydana koyacak da biçare feylesof tası tarağı toplayıp gidecek. Evvelce dahi haber vermiş olduğumuz asıl can damarı işte budur.

Ama feylesofun istediği şeyi karilerimiz kendi nazarlarında güzelce tayin buyurmalıdırlar ki, aramızda vukua gelecek olan şu son müsademenin⁵⁷⁹ şiddet ve dehşetini de güzelce takdir buyurabilsinler. Bizde öyle bir hal bulunmalı ki, mevcudiyeti vücudumuzun teşekkülü zamanında bed'⁵⁸⁰ etmiş olmamalı! Sonradan arız olmuş bulunmalı. Bir kere arız olduktan sonra dahi mevcudiyet-i maddiyemizin tebeddülât ve tahavvülât-ı daimesine tebaiyeten⁵⁸¹ o da zail⁵⁸² olmamalı. Yine sabit kalmalı. Bir misal-i maddi⁵⁸³ olmak üzere mesela çiçekbozuğu veyahut herhangi iltiyam-pezir⁵⁸⁴ olmuş bir yara gibi. İşte vücudumuzda bu damga evvel yok idi. Sonradan arız oldu. Bir daha da tahavvülât ve tebeddülât-ı maddiye ve cismaniyemize tebaiyeten zail olmuyor.

Ha! Bir kitapta gözüme ilişmişti ki, istidlalatını⁵⁸⁵ fenne değil aklına zekâsına tatbik eden bir zat aynı bu maddeyi tahavvülât ve tebeddülât-ı maddiye ve cismaniye aleyhinde burhan olarak irad eylemiş idi. Eğer çend mah veyahud çend sene sonra bu günkü vücudumuzdan eser kalmayarak vücudumuzun bütün bütün yenileneceği davası sahih olmak lazım gelseydi vücudumuzdaki bazı yara yerlerinin de zail olarak sonradan peyda olan yeni vücutta onların bulunmaması lazım geleceğini söylemişti. Bu mülâhazaya fennen iltifat olunamaz. Zira o gibi yara yerleri ilk yara halindeyken hilkat-i ibtidaiyesi⁵⁸⁶ muhtell⁵⁸⁷ olmuş demek olup iltiyam⁵⁸⁸ halinde

⁵⁷⁹ müsademe: vuruşma; tartışma

⁵⁸⁰ bed' (et-): başlamak

⁵⁸¹ tebaiyeten: uyarak

⁵⁸² zail (ol-): yok olmak

⁵⁸³ misal-maddi: somut örnek

⁵⁸⁴ iltiyam-pezir (ol-): iyileşmek

⁵⁸⁵ istidlalat: deliller

⁵⁸⁶ hilkat-i ibtidaiye: ilk yaratılış

⁵⁸⁷ muhtell (ol-): bozulmak

⁵⁸⁸ iltiyam: iyileşme

ise hilkat-i ibtidaîyenin⁵⁸⁹ aynı avdet⁵⁹⁰ edemez. Parmağı kesilen bir adamın tekrar parmağı sürüp çıkamaz. Çocukken dişi çıkanın yerine bir dişi daha çıktığı görülüyorsa da o adamda haddizatında iki sıra diş var da onun için çıkıyor. Parmağı kesilen adamın o yarası iyi olması kesildiği yerden yeni peyda olan bir ince deri ile büzülmesinden ibarettir. Hilkat-i ibtidaîyesini, istidadını kaybeden o yerde yarayı müteakiben ilk peyda olan deri ince ve büzük bir şey olduğu gibi bazı tahavvülat ve tebeddülât üzerine değışecek olan deriler dahi hep öyle ince ve büzük bir şey olarak değışecektir. Hatta mevcudiyet-i maddiye ve cismaniyemizin layenkati teceddüd öyle tırnağımızı bir yandan kestiğimiz halde bir yandan tekrar sürmesi kaidesine de her uzvumuzca tâbi değildir. Yılan derisini ve ıstakoz kabuğunu atarak yerlerine diğerleri peyda olduğu gibi de değildir. Yani derimiz pul pul münferiz⁵⁹¹ olarak yerlerine de zerre zerre yenisi gelmek suretiyle de değildir. Böyle olsaydı bazı Kürtlerin ve Arapların kollarına yüzlerine döğdördükleri siyah şeylerin de yerleşip kalamayarak zail olmaları lazım gelir idi. Kemiklerimize varıncaya kadar her ciheti kalbur gibi mesammatlı⁵⁹² olan vücudumuzdan ilikler kemikler bile nice tebeddülât ve tahavvülat ile teceddüt ediyorlar. Bunun vechi ve sureti erbab-ı tettebbu ve tedkik tarafından ciltler dolusu tatvilât ve tafsilat⁵⁹³ ile şerh ve izah kılınmıştır ki, onları tamamen burada irad mümkün olamaz.

Zaten bu tebeddül ve teceddüt meselesi inde'l-umum⁵⁹⁴ kabul dahi olunmuş bulunduğundan bu bapta mücadele-i cedide arzın küreviyetini⁵⁹⁵ yeniden isbata çalışmak suretinde bi-lüzum ve hatta abestir.

Meram anlaşıldı ya? Misal maddesi olarak ihtar eylediğimiz çiçek bozuntusu veyahut siyah dakkalar⁵⁹⁶ gibi an-asıl benliğimizde dâhil olmadıkları halde sonradan gelip fakat teceddüdat-ı cismaniyeye⁵⁹⁷

⁵⁸⁹ hilkat-i iptidaîye: ilk yaratılış

⁵⁹⁰ avdet (et-): geri gelmek

⁵⁹¹ münferiz (ol-): dökülmek

⁵⁹² mesammat: cilt ve derideki gözenekler

⁵⁹³ tatvilât ve tafsilat: uzun ve ayrıntılı

açıklamalar

⁵⁹⁴ inde'l-umum: herkesçe

⁵⁹⁵ küreviyet: yuvarlaklık

⁵⁹⁶ dakka: dövme

⁵⁹⁷ teceddüdat-ı cismaniyeye: beden yenilenmesi

tebean zail olmayan şeyleri istiyorlar, ama bunların manevisini istiyorlar ki şu vücud-ı cismani içinde bir de eneiyet-i ruhaniye bulunduğunu ve o şey arizi⁵⁹⁸ ve la-yezal⁵⁹⁹ işte o eneiyet-i ruhaniye-mizle beraber baki kaldığını görerek ruhunda mevcudiyetini teslim ve itirafa mecbur olsunlar.

Vakıa bu teklif hemen mala-yutak⁶⁰⁰ denilecek kadar ağır bir tekliftir. Fakat Hakk taâlâ hazretleri feyizlerini arttırsın, tabiiyun ve hakikiyun-ı hükema hazeratı bundan dahi ru-gerdan⁶⁰¹ olmamışlardır. Teklif ne kadar ağır olursa olsun istenilen şey hâsıl edilebilecek olduktan sonra artık onda tekellûf⁶⁰² kalabilir mi?

İşte şu nokta-i nazikedde tabiiyunun, hakikiyunun maddiyuna verdikleri cevab-ı mukniyi⁶⁰³ biz dahi irad edeceğiz ki bundan sonrası için maddiyuna lam cim kalmayacaktır.

*

Mevcudiyet-i maddiye ve cismaniyemiz daima mütebeddil daima müteceddit! Değil mi? Dimağımız dahi!

Dimağ nedir?

Cümle-i asabiye'nin merkez-i içtimaî⁶⁰⁴! Telgraf telleri gibi vücudumuzun her tarafına yapılmış ve bir tarafımıza iğne batırılrsa birkaç yerden zedelenecek derecelerde incelişip çoğalıp her cihetimizi istila etmiş olan elyaf-ı asabiye'nin⁶⁰⁵ mercii⁶⁰⁶!

Üşüşek üşüşüğümüzü duyan cildimiz değildir. Cilde müntehî⁶⁰⁷ olan elyaf-ı asabiye burudet⁶⁰⁸ denilen bu arızayı dimağa nakleylediklerinden asıl üşümeyi hisseden dimağdır. Bir tarafımız yakılsa kezalık o da elyaf-ı asabiye vasıtasıyla dimağa naklolunur. Müdekkikîn-i hükema⁶⁰⁹ bu intikalın vücudunda şüphesiz oldukları gibi intikalın süratini bile ölçmüşlerdir. Mevcudiyetindeki şüphesizlik bedihîdir⁶¹⁰.

⁵⁹⁸ arizi: geçici

⁵⁹⁹ la-yezal: kalıcı

⁶⁰⁰ mala-yutak: kabul edilemez

⁶⁰¹ ru-gerdan (ol-): yüz çevirmek

⁶⁰² tekellûf: külfet; zorluk

⁶⁰³ cevab-ı mukni: ikna edici cevap

⁶⁰⁴ merkez-i içtima: toplanma merkezi

⁶⁰⁵ elyaf-ı asabiye: sinir lifleri

⁶⁰⁶ mercii: birleşme yeri

⁶⁰⁷ müntehî (ol-): uzanmak

⁶⁰⁸ burudet: soğukluk

⁶⁰⁹ müdekkikîn-i hükema: filozofların en ince eleyp sık dokuyanları

⁶¹⁰ bedihî: Aşikâr; belli ve açık

Zira bir lif nâkil-i asabîyi kesecek olsak da o lifin hizmet-i nakliyesinde bulunduğu uzvu yakacak olsak ağrısı acısı hissedilmez. Ama intikalin sürati bir saniyeye nisbetle şu kadar metredir diye verilen haber bizce kabil-i tatbik⁶¹¹ olamadığı cihetle o kadar katiyen sahih görülemez. Şu kadar ki, mademki intikal vardır, zaman dahi vardır deriz. Zira ezmansız⁶¹² intikal fennen batıldır.

Dimağ cümle-i asabiyeinin merkez-i içtimai olduğu halde ve havass-ı hamse-i zahirenin⁶¹³ kâffe-i tahassüsâtı⁶¹⁴ oraya intikal eylediği halde mertebe-i tahakkukta görülür ki dimağ merkez-i tahassüsattır. Buna ne maddiyunun ne tabiiyunun hiç bir kimsenin iştibahı⁶¹⁵, itirazı yoktur. Fünunun bu yoldaki ahkâmı ol ahkâm-ı umumiyedendir ki bir sınıf hükemanın diğerine hüccet⁶¹⁶ olarak isbatı için uydurulmuş olmayıp hakayık-ı ahval bunlardan ibaret olmak üzere keşfolunmuştur.

Şimdi şu noktadan bed'⁶¹⁷ ve kemal-i ehemmiyetle dikkat etmeğe başlayacağız ki:

Havassın⁶¹⁸ dimağa bazı intikalatı dimağda sabit kalamayıp çarçabuk zail oluyor. Vücudumuzun bir tarafında husule gelen veca'n⁶¹⁹ zevali gibi. Müntekalat-ı hissiyenin⁶²⁰ birtakımı ise az çok dimağda yer tutuyor. O zaman müfekkiremiz onu tefekkür ve aklımız onu teakkul eyliyor. Vahimemiz⁶²¹ onun üzerine vehimler bile bina eyliyor. Bu hale bakarak hükema akıl, fikir, vehim filan denilen şeyleri hep dimağa yerleştiriyorlar. Yerlerini bile tayin ediyorlar. Dimağ ukde⁶²² ukde katmer katmer bir şey olup her ukdenin her hücrenin hangi melekeye mahal olduğunu bile gösteriyorlar.

Buralarda dahi ihtilaf yok. Cüzi mugayerat⁶²³ varsa da onlar

⁶¹¹ kabil-i tatbik: uygulanabilir

⁶¹² ezman: zamanlar, süreler

⁶¹³ havass-ı hamse-i zahire: beş duyu organı

⁶¹⁴ kâffe-i tahassüsât: algılamalarının tamamı

⁶¹⁵ iştibah: şüphe

⁶¹⁶ hüccet: delil

⁶¹⁷ bed' (ile): başlayarak

⁶¹⁸ Havass: duyular

⁶¹⁹ veca': acı

⁶²⁰ müntekalat-ı hissiye: duyguların geçişimi, nakli

⁶²¹ vahime: kuruntu; sanı

⁶²² ukde: düğüm; bağ.

⁶²³ mugayerat: farklılıklar

dahi akval-i zaife⁶²⁴ ve akval-i kaviye⁶²⁵ derecesinde bir tefavütten⁶²⁶ ibarettirler. Gayeti şu hücreye filan hakim vahimeyi yerleştirmiş ise filanca hakim oraya müfekkireyi yerleştirmiş. Hükema-yı saireden de bazıları birinin diğer bazıları diğerinin kavlini ya kavi görüp kabul etmişler ya zayıf görüp reddeylemişler. Ama kâffe-i tahassüsat ve tefehhümat ve tevehhümat ve sairevat-ı insaniyeye merkez-i içtima beyin olduğunda kimsenin inkârı yoktur.

İmdi insanın mevcudiyet-i maddiye ve cismaniyesinden maada bir de ruhu yani enaiyet-i ruhiyesi bulunduğu kani olan hükema o ruhu vücudun hangi mahalline koymak, hangi uzvu o sultan-ı iklim-i vücuda⁶²⁷ tahtgâh etmek lazım geleceğini öteden beri düşüne düşüne gâh kana gâh kalbe vaz'ını⁶²⁸ tahattur eyledikten sonra nihayet bunların kâffesi dimağın hizmetkârları olduklarını görerek ve mecma-ı tahassüsat ve merci-i melekât⁶²⁹ hep dimağ olduğunu anlayarak orayı sultan-ı ruha karargâh-ı âli olmak üzere tayin eylemişlerdir.

İşte kıyametler dahi bunun üzerine kopmuşlardır.

Maddiyun-ı hükema ruhu kabul edemeyerek onu iklim-i vücud-dan tard⁶³⁰ eylemek cüretini dimağ sayesinde buldukları, yani bizim ruha atfeddiğimiz havassı onlar dimağa atfetdikleri ve bu suretle ruhun dahi bir maddiyattan ibaret bulunduğunu ve o maddenin çürüyüp fena bularak binaenaleyh ruhla kıdem ve beka tasavvur olunamayacağını hülya eyledikleri halde tabiiyunun, hakikuyunun, ruhiyunun, filaniyunun o bir yığın ilik torbasını cana karargâh ittihaz etmelerine rıza gösterebilirler mi?

Alınız size boğaz boğaza bir cenk! Maddiyun “Canım bir vehmi, bir hayali, bir yoku gösterip bizim varımız, hakikat-i maddiyemiz makamına ne hakla ikame ediyorsunuz?” diye bar bar bağırıyorlar. Tabiiyun ise “Sizin varınız bir mevcud-ı maddidir. Biz onu inkâr etmiyoruz. Bizim varımız ise bir mevcud-ı ruhanidir. Siz de onu

⁶²⁴ akvâl-ı zaife: zayıf görüşler

⁶²⁵ akval-i kaviye: kuvvetli görüşler

⁶²⁶ tefavüt: farklılık

⁶²⁷ sultan-ı iklim-i vücud: vücut iklimi-
nin sultanı

⁶²⁸ vaz': koyma

⁶²⁹ merci-i melekât: melekelerin, yeti-
lerin kaynağı

⁶³⁰ tard (et-): kovmak

inkâr edemezsiniz. Onun karargâhı burasıdır. Her uzvun mecma-ı melekâtı dimağ olduğu gibi dimağın mercii dahi ruhtur diyorlar.

Bu halde iki fırkanın arasını bulmak için işte evvelce dahi dediğimiz veçhile maddiyetden mücerret ve hâdis⁶³¹ ve la-yezal⁶³² olarak asıl ruha atfı lazım gelen bir şey bulup isbat-ı müddeaya tabiiyunu davet etmişler. Onlar demiş ki,

– Mevcudiyet-i maddiye ve cismaniyemiz daima mütebeddil, daima müteceddid! Değil mi?

Bittabi cevap vermişler ki:

– Evet!

– Dimağımız dahi!

– Evet! Dimağımız dahi!

– Parmamızdaki tırnak bundan bir zaman evvelki tırnak olmadığı, damarlarımızdaki kan bundan bir zaman evvelki kan bulunmadığı gibi kafatasımızın içindeki dimağ dahi bundan bir zaman evvelki dimağ olmadığını kabul edersiniz ya!?

– Evet! Evet! Tekmil vücudumuz dahi bir zaman zarfında müteceddid olduğundan bu vücut bila-şüphe bir zaman evvelki vücut değildir.

– Hâlbuki bizim ruhumuz hiçbir vakit müteceddid olmayan kıdem ve beka sahibi bir emr-i ilahidir. Onun için kendisi de mahfuzatı⁶³³ da öyle tebeddülat ve teceddüdat-ı cismaniyemiz ile mütebeddil ve zail değildir. Kuva-yı hafızanın vücudu ve bekası ruhun vücudundan ve bekasındandır.

– Neden? Hiç öyle şey mi olurmuş? Hafıza dahi dimağın bir melekesidir.

– Hayır efendiler! Her şey dimağın bir melekesi olabiliyor ama hafıza dimağın melekesi olamaz. Olsa idi dimağın teceddüt ve tebeddül eyledikçe hafızanın da tebeddül etmesi lazım gelirdi. Zarfın

⁶³¹ hâdis: sonradan olma

⁶³² la-yezal: ebedi; kalıcı

⁶³³ mahfuzat: içindeki şeyler

zevali mazrufun⁶³⁴ da zevalini muciptir.

– Hiç maddiyun için bu müddeayı, bu hakkı teslim imkân dâhilinde midir? Bunu teslim ederlerse sonra ellerinde ne kalır? Binaenaleyh onlar tarafından gelsin mükâbere⁶³⁵, muanede⁶³⁶!

Lakin tab’-ı selim⁶³⁷ fikr-i müstakim⁶³⁸ erbabı için kabul-i hakka şu burhan kifayet eylemiştir. Zira kuvve-i hafıza kuvve melekât-ı saireye⁶³⁹ kıyas kabul edemez. Dimağın kuva ve melekât-ı sairesi tahassüsât-ı vakasında gayet seri olduğu halde hafıza onlara nisbetle gayet batidir⁶⁴⁰. İnsanın bir tarafındaki ateş yanığı, pire yenigi derhal zihne intikal eder. Ama derhal kuvve-i hafızaya intikal edemez. Bir adamın zekâsında sürat-i intikal olur. Leb demeden leblebiyi anlar. Fakat hafıza öyle değildir. Bir şeyi hafızaya kabul ettirmek için tekrarlar, tekitler⁶⁴¹ lazımdır. Onun için de işte dimağ bir ağrıyı bir gazabı sair gûna⁶⁴² bir infialî⁶⁴³ az çok bir zamanda unuttur ama hafıza unutmaz. Dimağdaki sürat ile hafızadaki bataet bunların başka başka şeyler olduğunu isbata kâfidir. Hatta dimağda vukua gelen edna⁶⁴⁴ bir arıza o anda mevti⁶⁴⁵ icap ediyor. Pek çok hükemanın kabulüne göre kafa kesildikten sonra bile hafıza bir az daha tahatturatında devam eyliyor.

Vücudun aksam-ı sairesi gibi dimağ dahi tebeddül ve teceddüt eylediği halde hafızaya tesiri olamamasını maddiyun hiç bir veçhile tevil⁶⁴⁶ edemiyorlar. İnsan gazap gibi, merhamet gibi tahassüsâtı bile unuttuyor da bir zaman sonra tahattur edemiyor. Aşk bile bir zaman sonra zail! Ama hafıza öyle değil!

Misl-i sair hükmünde olarak denilir ki insan çocukluğunda bellediğini müddet-i ömr unutamaz. Doğrudur. Çünkü çocukluğunda ruh nice emraz-ı nefsanîye ile bizar⁶⁴⁷ değil idi. Hafıza onları daha

⁶³⁴ mazruf: zarfın içinde olan

⁶³⁵ mükâbere: büyüklük taslama

⁶³⁶ muanede: inatlaşma

⁶³⁷ tab’-ı selim: doğru yaratılış

⁶³⁸ fikr-i müstakim: doğru fikir

⁶³⁹ kuva ve melekât-ı saire: diğer kuvvetler ve melekeler

⁶⁴⁰ bati: ağır hareketli; yavaş

⁶⁴¹ tekit: üsteleme

⁶⁴² sair gûna: başka türlü

⁶⁴³ infial: tepki

⁶⁴⁴ edna: en küçük

⁶⁴⁵ mevt: ölüm

⁶⁴⁶ tevil (et-): yorumlamak

⁶⁴⁷ bizar: bezgin

kolay, binaenaleyh daha kuvvetli zapt ve hıfz eyledi. Sonraları ise bu emraz-ı nefسانيye ruha da hafızaya da fütür⁶⁴⁸ vermeğe başladı ya? Hafızadaki betaet anlaşıldı ya? Onun betaetine zamimetten⁶⁴⁹ bir de nefs-i tagiye ve bagiye⁶⁵⁰ bir anda bin varidat⁶⁵¹ ile onu işgal eylerse hafızada artık hafıza kudreti mi kalır?

İnsan kırkıktan sonra tekemmül eder derler. Doğru değil mi ya? Ondan sonra artık o emraz-ı nefسانيyeye itidal gelmeye başlar da onun için.

*

Elhasıl mesele hangi cihetten telakki edilse hafıza dimağdan başka ve ruha intisabı müreccah⁶⁵² bir hassa görülüyor. Zaten insaniyetin kemal-i hassiyeti de hafızadan ibaret görülüyor. Hafızayı kaldırırsınız, dimağın melekât-ı sairesi pek acayip kalır. Tefehhüm⁶⁵³, tefekkür ve tevehhüm⁶⁵⁴ gibi şeylerin muavenat-ı hafıza⁶⁵⁵ olmadığı halde hariçteki tecelliyatı insana adeta “deli” dedirtir.

Hayır Hayır! Deli bile dedirtemez. Onda da en büyük hüküm hafızanıdır. Delide fikr-i sabit vardır ki hafızadan gelir. Hafıza ruhun hazine-i fezailidir⁶⁵⁶. Göz bir şeyi görür. Onu dimağa aksettirir. Dimağ onu derhal hisseder. Ama mahiyetini de derhal tayin edemez. Edebilmesi lazım gelse hiç görmediği bir şeyi de derhal tayin edivermesi lazım gelir idi. Hâlbuki hiç görmediği bir şeyi insan lemha-i basarda⁶⁵⁷ tayin ile mutmain⁶⁵⁸ olamaz. Uzun uzadıya onu temaşa etmek ister. Ta hafızasına kabul ettirinceye kadar! Ama hafızanın zaten mahfuzu olan şeyi veya emsalini insan görecektir olsa dimağın onu hafızaya arz etmesi, kabul ettirmesi lazım gelmediğinden insan yani asıl insanlığımız demek olan ruh onu hemen hiç de mühimsemez. Görmemişe de döner. Mesela hiç görmediğimiz bir resim

⁶⁴⁸ fütür: bezginlik

⁶⁴⁹ zamimetten: ek olarak

⁶⁵⁰ nefs-i bagiye ve tagiye: söz dinlemez ve azgın benlik

⁶⁵¹ varidat: gelen bilgiler

⁶⁵² müreccah: tercih edilmek

⁶⁵³ tefehhüm: anlama

⁶⁵⁴ tevehhüm: sanma

⁶⁵⁵ muavenet-i hafıza (ol-): hafızaya yardımı olmak

⁶⁵⁶ hazine-i fezail: erdemler hazinesi

⁶⁵⁷ lemha-yı basar: ilk bakış

⁶⁵⁸ mutmain (ol): tatmin olmak

levhası sizi kendi yanında saatlerce tevkif edebilir. Sonra levhayı mübayaa⁶⁵⁹ edersiniz. Odanıza da asarsınız. Hafıza ondan lüzumu kadar nisabını⁶⁶⁰ almış bulunduğundan resim her zaman gözünüz önünde bulunduğu halde hafızanız artık onunla iştigal etmez. Bu halde dimağınız dahi hafızaya yaranamayacağını anlayarak onunla iştigalden vazgeçer. O surette ki mesela o resmin boyaları solsa da evvelki letafeti külliye mütegayyir⁶⁶¹ olsa birden bire farkında olamazsınız.

İnsan uyur, hafıza uyumaz. Çünkü ruh dahi uyumaz. Uyku nedir? Kâffe-i melekâtın gereği gibi tatil-i işgal⁶⁶² etmesi değil mi? Hâlbuki uykuda ruh daha uyanık, hafıza daha parlaktır. Çünkü muvaredat-ı mütetabianın⁶⁶³ arkası kesilmiştir. Uykuda ruh hazine-i hafıza mevcudiyetini uyanıklık halindeki gibi tahattur nev'inden görmeyip adeta re'yül-ayn⁶⁶⁴ görür. Hâlbuki gözler kapalı ve meleke-i rüyet⁶⁶⁵ bi'l-külliye muattaldır⁶⁶⁶. Artık hafızaya dimağdandır denilebilir mi? Artık ruhun bi'l-istiklal⁶⁶⁷ mevcudiyetinde şüphe kalır mı? Hafıza dimağdan, ruh dahi ondan olsa idi dimağla beraber bunların da uyuması lazım gelir idi. Şayan-ı dikkattir⁶⁶⁸ ki o zaman vücudun bir tarafındaki hadiseyi yani mesela bir tahta kehlesi⁶⁶⁹ acısını dimağ hal-i bidarisindeki⁶⁷⁰ gibi serian ve mükemmelen duyamıyor. Ruh ve hafıza ise o halde afak ve eflaki temaşa eyliyor. Tahta kehlesinin acısı nihayet dimağı bidar⁶⁷¹ edebilip de bunu ruha arz eylediği zaman ruh işte dimağa tabi olan melekâtın birtakımına hacet dahi görmeksizin kendi kendisine icab-ı hali icra ettiriyor. Göz kapalı olduğu halde parmağı o tahta kehlesini bildirip ezdiriyor.

Maddiyun bunların aleyhine her ne itirazda bulunsalar insana asla kanaat-bahş⁶⁷² olamıyorlar. Onlar bu acayibin kâffesini dimağa

⁶⁵⁹ mübayaa (et-): satın almak

⁶⁶⁰ nisap: pay; hisse

⁶⁶¹ mütegayyir (ol-): değişmek

⁶⁶² tatil-i işgal (et-): çalışmamak

⁶⁶³ muvaredat-ı mütetabia: birbiri ardınca gelen bildirimler

⁶⁶⁴ re'yül-ayn: göz ile

⁶⁶⁵ meleke-i rüyet: görme yeteneği

⁶⁶⁶ muattal: kullanılamaz; işlevsiz

⁶⁶⁷ bilistiklal: bağımsızlıkla

⁶⁶⁸ şayan-ı dikkat: dikkat çekici

⁶⁶⁹ tahta kehlesi: tahta kurusu

⁶⁷⁰ hal-i bidari: Uyanıklık hali

⁶⁷¹ bidar (et-): uyandırmak

⁶⁷² kanaat-bahş (ol-): yetinmek; tatmin etmek

isnat etmek için sözü yaş deri gibi her tarafa doğru çekip uzatıyorlarsa da bu tarafa çekseler öte tarafı açık kalıyor. Zira infialat-ı dimağiye'nin⁶⁷³ kâffesi seriü'z-zeval⁶⁷⁴ olduğu halde yalnız kuva-yı hafıza⁶⁷⁵ ruha refakatte bulunabiliyor. Maddiyunun "Öyleyse rahm-i maderdeki⁶⁷⁶ şeyleri de hıfz etmeli idi. Öyle ise takarrüb-i mevte⁶⁷⁷ insanı ancak ruhla beraber bırakmalı idi. Hâlbuki insan kundaktaki halini bile bilmiyor. Ruhtan evvel hafızası kendisini terk ediyor." diye ettikleri itirazda bir hüküm olamayacağı derkârdır⁶⁷⁸. Hafızanın müvaredatı⁶⁷⁹ havass-ı zahire ve dimağ tarikiyle olduğu hâlde bu tarikler henüz muattal iken oraya ne nakledebilirler ki hafıza onları hıfz edebilsin? Kable'l-memat⁶⁸⁰ hafızanın insanı terk etmesi yani insanın kendisini kaybeylemesi ise ruhtan evvel vuku buluyorsa da kuva-yı saireden sonra olduğu da muhakkaktır. Beyin uyuduğu zaman mahfuzatını⁶⁸¹ reyü'l-ayn görürcesine gördüğü gibi o hal-i sekeratta⁶⁸² dahi beyin filan işlerini bitirmiş olduklarından hafıza kendi mahfuzatını son defa olarak yine reyü'l-ayn görürcesine görüyor. Muhtazırın⁶⁸³ hezeyan-ı mahmumane⁶⁸⁴ nevinden bazı sözleri bu müşahadat-ı acibeyi⁶⁸⁵ isbat ediyor.

Hafızanın dimağdan müstakil ve ruha mukterin⁶⁸⁶ bir mucize-i Rabbaniye⁶⁸⁷ olduğunu inkâra nasıl imkân bulunabilir ki insanın hayvanat-ı saireden ma-bihi't-temyizi⁶⁸⁸ olan natıkiyet⁶⁸⁹ bile hafızanın taht-ı zamanındadır⁶⁹⁰. İşte şu biçarenin beyni pek mükemmel ama kulağı bozuk olduğundan esvat-ı natıkiyeti⁶⁹¹ beyin tarikiyle hafızaya nakl edemediği için dilsiz kalmış. Hafızadaki mükemmeliyet ise insanı yalnız bir değil bir kaç lisan ile natık⁶⁹² ediyor. Hayvanat-ı

⁶⁷³ infialat-ı dimağiye: beynin uyarıları

⁶⁷⁴ seriü'z-zeval: geçici

⁶⁷⁵ kuvve-i hafıza: hafıza kuvvetleri

⁶⁷⁶ rahm-i mader: ana rahmi

⁶⁷⁷ takarrüb-i mevte: ölüme yaklaşma

⁶⁷⁸ derkâr: ortada, açık

⁶⁷⁹ müvaredat: ilhamlar; bildirimler

⁶⁸⁰ kable'l-memat: ölümden önce

⁶⁸¹ mahfuzit: içindeki şeyler

⁶⁸² hal-i sekeret: can çekişme durumu

⁶⁸³ muhtazır: can çekişen

⁶⁸⁴ hezeyân-ı mahmumane: sayıklama

⁶⁸⁵ müşahadat-ı acibe: hayrete düşürücü gözlemler

⁶⁸⁶ mukterin: yaklaşan; yakın

⁶⁸⁷ mucize-yi rabbaniye: ilahi mucize

⁶⁸⁸ ma-bihi't-temyiz: ayırt edici özellik

⁶⁸⁹ natıkiyet: konuşabilme

⁶⁹⁰ taht-ı zaman(ında ol-): kefaleti altında olmak

⁶⁹¹ esvat-ı natıkiye: konuşulan sesler

⁶⁹² natık (eyle-): konuşurmak

sairede ise fıkdan veyahud noksan-ı dimağ⁶⁹³ değil noksan-ı hafıza terakkiyat-ı kâmilelerini⁶⁹⁴ men eyliyor.

*

Ey! Cenab-ı Hakk’a nasıl hamd ü sena etmeyelim ki esrar-ı hil-katindeki⁶⁹⁵ dekayık⁶⁹⁶ bir takım zunun ve evham-ı batıla⁶⁹⁷ erbabını ta o Halık-ı Kerim’i, ta insanın kendi varlığını bile inkâra mecbur edecek kadar muğlak ve mestur görüldüğü halde işte bir cihetten de bunu meydan-ı aleniyete koyacak kadar vazih bir ehemmiyet-i tabiiye tertip eylemiş ve dilediği kullarını bu burhanlarla irşatta bulunmuştur. Hâzâ min fazli Rabbinâ!*

Ruhumuz şu kisve-i vücuda bürünmüş bir mevcud-ı muciz-nüma-yı Hüda⁶⁹⁸ olduğu mertebe-i tahakkuka vardı ya! Ama birer mikdar zaman zarfında tebdil-i kisve edercesine vücutta bir tebeddül görülüyor imiş. O da Rabbimizin bir eser-i kudreti!

Hem artık “Rabbimiz” demeye maddiyuna karşı dahi salahiyet kazandık. Kendi vücudumuzu kendi varlığımızı isbat eyledik ya? “Varlığım Halıkımın varlığına şahittir!” Maddiyunun artık inkâr-ı Bari-i Taalâ⁶⁹⁹ fazihasını⁷⁰⁰ göze aldırmalarına kulak mı verilir ki yetmiş seksen kilogramlık bir vücud-ı beşer içindeki ruhu bulamadıkları, mahza⁷⁰¹ kendileri bulamadıkları için vücudunu da inkâra kalkıştıkları halde koca kâinatı muhit⁷⁰² olan ol ruh-ı âleme akıl bile erdiremeyecekleri derkârdır⁷⁰³.

Hazelehümullah.*

⁶⁹³ fıkdan veyahut noksan-ı dimağ: di-mağın eksikliği veya yokluğu

⁶⁹⁴ terakkiyat-ı kâmile: tam anlamıyla ilerleme

⁶⁹⁵ esrar-ı hilkat: yaratılış [sırları](#)

⁶⁹⁶ dekayık: incelikler.

⁶⁹⁷ zunun ve evham-ı batıla: yanlış ve boş düşünceler

* Hâzâ min fazli Rabbi: muhakkak bu rabbimin fazlındandır.” Neml Suresi, 40. ayet (Ed.)

⁶⁹⁸ mevcud-ı muciz-nüma-yı hüda:

Allah’ın mucizevi olarak yarattığı varlık

⁶⁹⁹ inkâr-ı Bari-i Taalâ: Allah’ın varlığını inkâr

⁷⁰⁰ faziha: rezillik; çirkinlik

⁷⁰¹ mahza: yalnız; sadece

⁷⁰² muhit (ol-): kuşatmak

⁷⁰³ derkâr: ortada, açık.

* Hazelehümullah: “Allah onları ba-şarısız kılsın” anlamında beddua sözü. (Haz.)

a'da-yı merkume 26
 acibe-i hikemiye 15
 acibe-i mezkûre 14
 adalat 20
 adavet 14
 adem-i vücüt 49
 ahfad 22,23
 ahkâm-ı fızıyolojikiye 37
 Ahmed Midhat Efendi 12
 ahval-i müstağrıbe 40
 akl-ı küll 21
 aksam 43, 56
 akvâl-ı zaife 54
 akval-i kaviye 54
 alâ-yı illiyyîn-i vusul 36
 ale'l-ımya 13, 14
 anasır-ı mütehalife 31,
 araz 18
 arâz-ı hâssa 19
 Arthur Schopenhauer 16
 âsâr-ı hikemiye 14, 33
 asîde 44,
 avalim 21,23,
 avarız 29, 42, 43
 bedaheten 12, 46
 bedihî 25, 52
 behimiyet-i hakikiye 48
 behimiyyet 13, 48
 beka 18, 29, 31, 36, 37,
 39,54, 55
 belahet 18
 beliyye 34, 48, 49
 beliyye-i azime 34
 berâhin 26
 ber-vech-i matlub 15
 bezm-i rezm 25
 bi'l-hendese 16

bi'l-hisab 16
 bi'l-yakaza 15
 bi't-tahallül 28
 bi't-tasaffi 33
 bi't-tedric 34
 bi-inayetihi Taalâ 24, 36
 bila-tereddüd ve la-ihtiraz 38
 bila-tereddüd 25
 bilistiklal 58
 bi't-tecrit 13,
 burhan 27, 35, 43, 47, 49,
 50, 56, 60
 burhan-ı fennî 35
 burhan-ı katı' 17
 butlân 17, 21
 bühtan 49
 bürudet 52
 bürümeden 39
 Camilla Flammarion 15
 cebr-i mafat 33
 cevab-ı mukni 23
 cevab-ı şâfi 34
 cevelangâh 30
 cevher 18, 19
 cühela 13
 çeşm-i dikkat 39
 dakayık-ı hikmet 15
 dakka 51
 dall 48
 delalil-i gayr-i makbule 26
 demevi 43
 derkâr 28, 59, 60
 dermeyan 44
 derûn 19, 42
 destgâh-ı hilkat 31
 dest-i taarruz-ı cebbarane 26
 devair-i içtimaiye-i medeniye
 14
 devvar 23

dimağ-ı tavil 41
 duhul 26
 ecel-i müsemma 36, 37
 ecram-ı semaviye 23
 ecza-yı ferdiye 16
 ehl-i riyazet 44, 47
 elyaf-ı asabiye 52
 emlâh 30
 emraz-ı nefsanîye 42, 46, 47,
 57
 ensice 20
 enva-i hayvanat 48
 enzar-ı istigrab 13
 erbab-ı sefile 17
 esatir-i evvelîn 37
 esbab-ı mucibe-i fenniye 40
 esfel-i safilin-i inkâr 36
 es'ile-i mukaddime 32
 esir-i tehevvr 40
 esliha-i müdafaa 26
 esrar-ı hilkat 60
 esvat-ı natikiye 59
 eşirrâ-ı eşkiya 18
 eşkâl 28
 et'ime 44
 evham-ı batıla 60
 evla bi't-tarik 18
 evlad-ı zi-iktidar 40
 ezman 53
 faaliyet-i daime 34
 farziyat 23
 fazîha 60
 felasife-i lâ-yuflihûn 48
 fena 29, 54
 ferda-yı memat 23
 feylesof-ı maddî 20, 21, 35,
 36, 37, 38, 39, 49
 fezâil-i ruhiye 47
 feza-yı bi-nihaye 21

fıkdan 60
 fikr-i müstakim 56
 fûnun 21, 26
 fûnun-ı müsbete ve
 muhakkaka 27
 fûnun-u mevcude ve
 mütedavile 27
 F. Karl Christian Ludwig Louis
 Büchner 16
 fütur 57
 füyuzat-ı hikmet-i İslâmiye
 galatat 25
 gâyeti 31, 54
 gazub 43
 gehvâre-i masumiyet 40
 girizgâh 31
 güvah 18
 hâdis 29, 55
 hakayık-ı fenniye 27
 hakikat-i matlube 34
 hakikat-i sehlû't-tefehhüm
 15
 hakikiyun 42, 52
 hâl-i acz-i tufuliyet ve
 sabavet 40
 hal-i bidari 58
 hal-i pirî 40
 hal-i sabâvet 40
 hal-i sekaret 59
 halikiyet 18
 hall-i garib 39
 haml 43, 46
 hararet-i gariziye 33
 hasiyyet 46
 havass 16, 18, 19, 30, 37, 42,
 53, 59
 havâss-ı batına 19
 havass-ı beşeriye 30
 havâss-ı zahire ve batına 42

havf 18
 Hazelehumullah 60
 hazine-i fezail 57
 hazine-i hikmet-i mahza 45
 hem-nev' 14
 herem 42
 heyet-i içtimaiye-i beşeriye
 14
 hezeyân-ı mahmumane 59
 hikmet-i acibe 14
 hikmet-i garibe 13
 hikmet-i kadime 18
 hikmet-i maddiye 13,17, 28,
 33
 hikmet-i tabiye 31
 hilkat-i iptidaiye 51
 hilm 16
 hud'a 38
 hüccet 53
 hükema 16, 18, 22, 26, 29,
 33, 36, 46, 52, 53, 54, 56
 hükema-yı cedide 46
 hükema-yı ruhaniyun 29,
 hüsn-i telakki 16
 ıztırari 47
 iddia-gerde 37
 ifrağ 14
 iftikar 18, 47
 iğtisâb 18
 ihsas-ı şehvet 41
 ihtisâsat 16, 44
 ihvan-ı din 45, 48
 ika' 41
 iktibas-ı envar-ı hikmet 45
 iktisap 22
 iktitâf 15
 iktiza 17
 ila ecel-i müsemma 37
 ilca 46

ilcaat 46, 47
 ilm-i mebhasü'l-izam 20
 iltiyam 50
 iltiyam-pezir 50
 iltizam 24
 iman-ı kâmil-i muhtarane 24
 inde'l-umum 51
 infial 56
 infialat-ı dimağîye 59
 infikâk 35
 inkâr-ı Bari-i Taalâ 60
 inkıbâz 22
 İnkıyad 48
 intâc 13, 41
 intışar 14
 intışârgâh 15
 irad 16, 27, 32, 37, 47, 49,
 50, 51, 52
 irat 16
 irtika ve itila 17
 isbat-ı butlan 17
 isbat-ı vacib 24, 31
 istib'ad 8, 47, 48,
 istical 39
 istidlalat 50
 istiğrak 21, 44
 istintac 12
 istitrad 38
 istoper 25
 iştibah 25, 38, 53
 İta 25
 itminan-ı kalp 38
 ittiba 27
 ittiham 27
 ittihaz 16, 46, 54
 ittihaz-i sükna 43
 kabil-i tatbik 53
 kable'l-memat 59
 kadim 19, 26

kâffe-i alâyık-ı beşeriye 13
 kâffe-i ilcaat 47
 kâffe-i maneviyat-ı fezâil-i
 beşeriye 48
 kâffe-i melekât 20, 58
 kâffe-i şevâib-i taklid 24
 kâffe-i tahassüsât 53, 54
 kaide-i kadime 24
 kail 49
 kale-i zî-hayat 15
 kanaat-bahş 58
 karabet 14
 kari 24, 33, 34, 41, 50
 kavanin-i ilahiye ve
 medeniye 48
 kavanîn-i tabiiye 32
 kavl-i atik 32
 kavl-i cedide 32
 kaziye 14, 49
 kemal-i inbisat 32
 kemal-i istiğrak 21
 kemal-i istikbar 48
 keşfiyat-ı fenniye 27
 kıdem ve beka 18, 54, 55
 kısım-ı asgar 21
 kısım-ı azam 21
 kilüs 33
 kudema-yı hukema 26
 kudret-i muhite 21
 kudret-i saika 31
 kudsiyet-i kadime 13
 kuşe-i varestegî-i tufuliyet-i
 saniye 40
 kuva ve melekât-ı saire 56
 kuva-yı mütenevvia 19
 kuvve-i hafıza 56, 59
 kuvvet-i kâfiye 27
 küreviyet 51
 kütüb-i semaviye 26

la-iştibah 25
 layenkati 33, 35, 36, 41, 51
 la-yezal 52, 55
 lemha-yı basar 57
 lems 16, 19
 lenfai 43
 lerzenak 30
 levazım-ı tekemmülat-ı
 cismaniye 35
 Louis Büchner 16
 Louis Figuier 22
 ma-bihî't-temyiz 59
 maddiyun 15, 17, 23, 26, 32,
 33, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 49,
 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60
 madum 24
 mafat 33, 35
 mahfuzat 55, 59,
 mahlûk bi'l-madde 35
 mala-yutak 52
 malumat-ı nakısa ve kasıra
 13, 14
 mamalığa 44
 maneviyat-ı sahiha 15
 marifet-i nefis 17, 18
 marifet-i Rabb 18
 masumiyet-i tıflane 43
 maznun ve mütevehhim 39
 mazruf 56
 me'huz min levhî'l-mahfuz
 45
 mebhas-ı insan 20
 mecami 44
 medar-ı inbias 20
 mekûlat-ı nebatiye 28
 melekât 20, 30, 40, 42, 43,
 44, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58
 melekât-ı mezkûre 20

melekât-i fizyolojikiye 40, 43,
 46, 47
 meleke-i melekiye 46
 meleke-i rüyet 58
 menzile-i pesti 17
 merakiz-i medine 43
 meratib 46
 merci-i melekât 54
 merdud 28
 merkez-i içtima 52, 53, 54
 mertebe-i behimiyet 48
 mesammat 51
 meskenet 24, 26, 46
 meşrubat-ı küûliye 44
 mevadd-ı gaziye 30
 mevadd-ı saire-i uzviye 29
 mevadd-i uzviye-i hayvaniye
 28
 mevalid-i saire-i maddiye 28
 mevcud-ı muciz-nüma-yı
 Hüda 60
 mevcudiyet-i eneiye 26
 mevludiyyet 14
 mevrid 27
 meydan-ı mübareze 26
 miad 27
 mihver-i merkezî 25
 milel ü kabail 47
 misal-maddi 50
 muanede 56
 muaraza 42, 49
 muarra 24
 muattal 58, 59
 muavenet-i hafıza 57
 mucize-yi rabbaniye 59
 mudill 48
 mugalata 15, 34
 mugalata-i hikemiye 35
 mugalatat-ı fenniye 24, 25

mugayerat 53
 mugayir 32, 38
 muhakkakat-ı kat'iyet 27
 muhalat 25
 muhayyir-i ukûl-i mühendisîn
 30
 muhit-i kâinat 22
 muhtariyet 46
 muhtazır 59
 muhtell 50
 mukaddem 32, 33
 mukaddemât 45
 mukarin 16
 mukni 34
 mukterin 59
 mukteza 48
 mukteza-yı faalane 42
 mukteza-yı tabii 46
 munkalip 19
 murdar ilik 42
 musanna 20
 mu-şikâfane 41
 mutasavver 37
 mutbikün-leh 38
 muvaredat-ı mütetabia 58
 müberhenün-leh 49
 mübtenî 41
 mücerret 55
 mücmel 28
 müddet-i gûzar 39
 müddet-i medide 17
 müdekkikîn-i hükema 52
 müellefat-ı cihan-bahalar 45
 mükâbere 56
 mükevvenat 31
 müktesebat-ı sathiyet 46
 mülâhazat 31
 mülâyemet 16
 münadim 33

münasebat-i tabiiye 14
 münasebet-i rical ve nisvan
 13
 münazara-i şedide 31
 münbais 19, 20
 münferiz 51
 münkasım 34
 münker 28
 müntehab 27
 müntehi 52
 müntekalat-ı hissiye 53
 müntesip-i hikmet-i Kuraniye
 39
 mürebbi-i enam 46
 müreccah 57
 müsademe 50
 müsavi 30, 31
 müselleme 39
 müsteb'ad 37
 müsul 47
 müşâbih 17
 müşahadat 16, 42
 müşahadat-ı acibe 59
 müştak 24
 müteammim 15
 mütebeddil 34, 52, 55
 mütecelli 34
 mütegayyir 58
 mütehalif 31, 37
 mütehallil 21
 mütehassıl 41
 mütehavvil 21, 28, 34
 mütenaim 44
 müteradif 46
 müterakki 45
 mütevehhimîn-i maddiyun
 45
 mütevellit 42
 müttehit 15

müvaredat 59
 nadani 31
 Nasraniyet 26
 natık 59
 natıkiyet 59
 nefis-i bagiye ve tagiye 57
 nefis-i mutlaka ve mahza 47
 netice-i âsâr-ı faaliyeti 21
 netice-i delalet 27
 netice-i hikmet 17
 nev-i beşer 14, 19
 niam-ı ilahi 46
 nihayetü'l-emr 20
 nimetullah 35
 nisap 58
 nisvan 13, 41
 Nizâ-ı ilm ü Din 7, 12
 noksan-ı dimağ 60
 nokta-yı nazar 32
 nukat-ı saire 27
 piçhâne 17
 pir-i hikmet-i zamire 40
 psikolojikiye 37
 pişgâh-ı enzar-ı hikmet ve
 intibah 45
 pişgâh-ı tettebbu ve tedkîk 18
 rahm-i mader 59
 re'yül-ayn 58
 renciş-i gûnagûn 40
 re's-i hikmet 17
 rububiyet 18
 ru-gerdan 52
 ruy-i tazarru ve ubudiyet 48
 rüyet 19
 saded-i asliye 38
 sadet 49
 safvet-i kalp 43
 salabet-i dimağ 41
 sani-i vacibü'l-vücut 31

sath-i arz 30
saye-i şeriat-i Ahmediye 24
sa'y-i abes 45
secdegâh-ı tezellül ve
meskenet 48
semt-i imtidat 30
semt-i sema 21
seriü'z-zeval 59
sevk-i zihin 16
seyyale-i asabiye 20
seyyare 23
silsile-i irs 23
sirâc-ı vehhâc 46
sitare-i arz 23
suhulet ve sûrat-i intişar 14
su-i emsal 44
sultan-ı iklim-i vücud 54
suret-i asliye-i la-teffna 29
suret-i muvakkata 29
suret-i terekkül ve teşekkül
30
suret-i zahire-i mevcudiyet
39
suubet 15
sûver-i malûme-i
mükevvenat 31
sütun-ı ahenin 25
şahmerdanvari 25
şayeste-i firar 23
şefkat-i hamiyane ve
hadimane 40
şekavet 48
şerait-i ahdiyeye 25
şumus 24
taakkul 29
taallüm 45
taammüm 14
taayyüş 43
tab'-ı selim 56

tabâyi-i tagiye ve bağiye 17⁶⁷
tabiiyet-i teşekküliye 28
tabiiyun 29, 30, 42, 52, 53,
54, 55
tabiiyun-ı hükema 22, 33
tabîr-i eamm 35
tadad 20
tağlitat 25
tahallûlat-i tabiye 28
tahassüsât 19, 54, 56
tahavvül 21, 28
tahsin 32
tahta kehlesi 58
taht-ı zaman 59
tahvil-i hüküm ve burhan 34
takarrüb-i mevt 59
talik 25
tamim 29
tartib 44
tasaffi 49
tatil-i işgal 58
tatvilat ve tafsilat 51
tatvilat-ı durâdur 33
tavr-ı kerrûbiyâne 40
tayin-i mahiyet-i maddiye 32
tâzârrûf ve tazâmmun 22
tazib 34
tebaiyeten 50
tebaüd 16
tebdil-i şekl 30
tebeddül ve teceddüd 35
tebeddûlat-ı fizyolojiye 41
tebessüm-ü müstehziyane
19
teceddûdat-ı cismaniye 51,
55
teceddüd-i daimi 33
tecelli-i hüküm 20
tecerrüd 28

techil-i umumi 27
 tecviz 37
 tefavüt 54
 tefehhüm 54
 tefekkür 29, 53, 57
 tefrik 18
 tefsirat-i fenniye 45
 teganni 44
 tekellüf 52
 tekemmûlat-ı neviye 41
 telebbüs 43
 tena'um ve taayyüş 43
 tena'umat-ı medeniye 44
 terakkiyat-ı kâmile 60
 teshin 43
 teşekkûlat-ı iptidaiye 41
 teşmîr-i sâk-ı ictihad 24
 teşrih ve tettebbu 21
 teşrihat 20
 tettebbu 41
 tevehhüm 54, 57
 tevellüd 34
 Tevfik 40
 tevil 56
 tevlid 41
 tezayüd 42
 tezkâr 28
 tezkiye-i nefis 42
 tezyin 33
 tıraz-ı hikmet 17
 tîn 35
 tuğyan 42
 uhuvvet 14
 ukde 53
 ulema ve meşayih 45
 ulûm-ı aide 15
 ulum-ı mezkûre 15, 45
 ulviyat-ı tabiiyeye 17
 uruk 33

uzv-ı nev'î 41
 uzviyat-ı nebatiye 28
 üss 7, 12, 26
 vahime 53
 vâlidîyyet 14
 varidat 57
 veca' 53
 vehleten 33
 vehm-i batıl 27
 vehmiyat-ı acibe 15
 vuhûş ve tuyur 13
 vuku-ı idhalat ve inzimamat
 49
 vuku-ı ifrazat 49
 vücud-ı vacib 48
 zahir ve bahir 43
 zahir-i hal 23
 zamimeten 57
 zann-ı beyhude 20
 zerrat 24
 zerrat-ı cedide 36
 zeyreklik 35
 zımn 46
 ziya-yı şems 29
 zunun 60
 zükûr 41